

P. MÁRKUS KATALIN–M. PINTÉR TIBOR

Szótárak és használók

Az angol–magyar, magyar–angol lexikográfia
módszertani alapjai

KATALIN P. MÁRKUS–TIBOR M. PINTÉR
Dictionaries and their users. Methodological foundations
of English–Hungarian and Hungarian–English lexicography

81` 374.822
81` 373.46
811.111
811.511.141

Keywords: Bilingual dictionaries published in Hungary between 1981 and 2002. Changes of dictionaries. Ranking of dictionaries. Dictionary criticism.

Áttekintés

Bár triviálisnak tűnhet, a mai elektronikus lexikonok, szótárak elterjedése, azok sokfélesége újra indokolttá teszi a szótár definíciójának meghatározását, alkalmasint újraalkotását. A szótár tehát olyan kézikönyv (vagy elektronikusan is hozzáférhető adatbázis), amely egy vagy több nyelv szavait sorolja fel (vagy valamilyen elv szerint tartalmazza), rendszerint betűrendben (a szavak sorrendjét a lekérdezés határozza meg), s ezekhez különféle, a szótár típusától függő információkat (pl. helyesírási, kiejtési, grammatikai, jelentéstani, stilisztikai, nyelvhasználati, történeti) rendel. Látszik tehát, hogy a szótár követelményrendszerének meghatározásakor ma már nem kerülhetők meg a digitális szótárak. A szótárak szerkesztésének folyamatát lexikográfianak, azokat pedig, akik ezt a feladatot végzik, lexikográfusnak nevezzük (Crystal 1998, 143. p.). A klasszikus szótárfogalom az elektronikus szótáraknak köszönhetően módosul, mivel a papírszótárak statikus (ábécésorrendet megtartó) elrendezését az elektronikus szótárak által kínált használati lehetőségek felülírják. A papír- és elektronikus szótárak szerkesztésének elvei manapság nem különülnek el, mivel például a magyar nyelvet tartalmazó mai elektronikus szótárak a papírszótárak „továbbfejlesztései” – különbség csupán, hogy nem papíron jelennek meg (a papíralapú szótárirásban használt xml-kódolás megkönnyíti a papírról elektronikus formába történő átformálást). Mindez azonban nem jelenti azt, hogy manapság ne születnének kifejezetten digitális megjelenés céljából készített szótárak – ilyen például a Termini Kutatóhálózat által – folyamatosan – szerkesztett Magyar–magyar szótár (<http://ht.nytud.hu/htonline/>), melynek fő előnye, hogy anyaga folyamatosan bővíthet, illetve változhat. A papírszótárak bővíthetőségének e korlátja miatt a lexikográfusok egy része már a (papír)szótár megjelenésekor elavultnak tartja saját szótárát (tekintve, hogy egy szótár szerkesztése akár több évig is eltarthat). Ez az egyik oka például annak, hogy a magyar értelmező kézikönyv szerkesztői megfontolandónak tartják egy, csak digitális formában megjelentetett értelmező kézikönyv szerkesztését – bár erre még pár évet, évtizedet várni kell.

Szótárak szinte minden család otthonában megtalálhatók, sokszor más és más célból. Vannak, akik számára a szótár a tanulás fontos segédeszköze és vannak, akik számára csak a nyelv megismerésének egy szórakoztató formája. Sokak azonban egyáltalán nem használják a (papír)szótárakat és gyakran a már régen elavult darabokat sem cseréik le (Crystal 1998, 143. p.).

A folyamatosan bővülő szótárpiac termékei több a felhasználók minden igényét igyekeznek kielégíteni. Ennek megfelelően a lexikográfia több szempontból is kategorizálja azokat. A lexikográfiai szakirodalom általában két fő érték alapján csoportosítja a szótárakat: azok célja, valamint tárgya szerint. Céljuk szerint a szótárak általában két csoportba sorolhatók:

- *gyakorlati céllal készült szótárak* (például kétnyelvű szótárak, a közhasználatra szánt köznyelvi értelmező szótárak, szinonimaszótárak);
- *tudományos célú szótárak* (például tájszótárak, gyakorisági szótárak, szóvégmutato szótárak).

Tárgyuk szerint többféle szótártípust szokás megkülönböztetni. Az általunk most bemutatásra kerülő klasszifikáció csupán egy a kategorizációk közül. A felosztás változatosságát egyrészt a felosztás alap gondolata (mit tartalmaznak a szótárak) és az újonnan megjelenő szótártípusok (pl. gyerekasztár, tanulóasztár) indokolják.

Tárgyuk szerint a legfontosabb szótártípusok a következők: 1. egynyelvű szótárak 2. kétnyelvű szótárak 3. többnyelvű szótárak 4. kétnyelvűsített egynyelvű szótárak (pl. a 2003-ban megjelent Password szótár) 5. értelmező szótárak 6. tájszótárak 7. történeti szótárak 8. etimológiai szótárak 9. helyesírási szótárak 10. idegen szavak szótárai 11. szinonimaszótárak 12. szólástárak 13. kiejtési szótárak 14. elválasztási szótárak 15. gyakorisági szótárak 16. képes szótárak 17. valenciaszótárak 18. szlengszótárak¹ (vö. Svensén 1993, 17–35. p.; Van Sterkenburg szerk. 2003, 3–4. p.).

Jelen írás célja a Magyarországon megjelent kétnyelvű, angol–magyar, magyar–angol szótárak 1981 és 2002 között történt változásainak bemutatása, valamint az esetleges további fejlődés elősegítése. A szótárminősítés folyamán alkalmazott módszer kettős: egyrészt leíró, számos példával alátámasztva jellemezzük és elemezzük a szótárakban található nyelvi anyag feldolgozásának módszereit, másrészt értékelő, az elmondottak alapján igyekszünk kritikai megállapításokat tenni és következtetéseket levonni, így segítve a magyarországi angol–magyar lexikográfia további fejlődését.

A tanulmányban érintett szerkezeti és gyakorlati kérdések mind a mai napig lexikográfiai viták tárgyát képezik. A szótárszerkesztésnek – szerencsére – nincs megkövült szerkezeti és elméleti modellje, ami van, az az éppen aktuális szakmai áramlatok szelének megfelelően változik. Éppen ezért a szótárírás területén még ma is sok változtatást és újítást lehet véghezvinni. A technikai fejlődésnek köszönhetően rengeteg lehetőség nyílt a lexikográfusok számára is. Mivel a lexikográfia elsősorban gyakorlati szempontból közelíti meg a szótárszerkesztés kérdését, így a felhasználó oldaláról megközelítve is érthető, hogy állandó vitákra és változtatásokra van szükség. Ha feltételezzük, hogy a szótár a nyelvtanulás egyik legfontosabb eszköze, akkor nyilvánvalóvá

1 A magyar szótárirodalom pontos bibliográfiája 2004-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál, Magay Tamás szerkesztésében.

válik, hogy a szótárakat a pedagógia és nyelvoktatás változásainak megfelelően kell alakítani.² A fentiek ellenére egy magyarországi kutatásból az derült ki, hogy a szótárhasználók és -vásárolók csak keveset tudnak a szótárról (Márkus–Szöllősy 2006). Ennek egyik oka, hogy a tanulókat (és más szótárhasználókat) nem tanítják meg a szótárak helyes és – és főként – hatékony használatára. Az okokat tovább fejtegetve az válik nyilvánvalóvá, hogy a pedagógusképzésben, illetve magában a felsőoktatásban sem fordítanak kellő figyelmet a lexicográfiára, vagy akár csak a szótárhasználat gyakorlati fontosságára.

A jó szótáraknak folyamatos változáson kell keresztülmenniük – ideális esetben ugyanazon szótár különböző kiadásainak is. Ennek megfelelően egy szótár szerkesztésének folyamata nem csak a számítógép előtt, az asztal mögött zajlik. Meg kell ismerni a szótárhasználókat, a szótárral kapcsolatos problémáikat és az igényeiket is (mint ahogy célszerű a külföldi gyakorlat és szakirodalom ismerete is). Ahhoz, hogy a szótárhasználat minél hatékonyabb legyen, a szótáraknak és a szótárhasználóknak is meg kell változniuk (Atkins–Varantola 1997, 1. p.). Nem elég csak a szótárakat elemezni és kiértékelni, ismerni kell azt is, hogy a nyelvtanulók hogyan használják azokat.

A szótár tervezése

Tanulmányunkban egyaránt fókuszálunk a szótárirás elméleti és módszertani kéréseire is. Bár a kutatásban az magyar–angol szótárak gyakorlati kérdésre fókuszálunk, a tanulmányban megfogalmazottak – néhány „angolspecifikus” kivételtől eltekintve – általános érvényűek. Úgy az elméleti, mind a gyakorlati kérdésekben a leginkább használt szótártípust, a kézisztótárakat vizsgáljuk: végigkövetjük a szótárak elkészülésének folyamatát a szótár tervezésétől egészen annak megjelenésre kész változatáig.

Szótárak nem születnek mindennap. Egy minőségi szótár elkészítése, legyen az egy nyelvű vagy két nyelvű, általános vagy szakszótár, hatalmas és rendkívül költséges vállalkozás. Éppen ezért a kezdeti lépésekkor általában nemcsak a szerkesztők, hanem általában a kiadó is meghatároz a készülő szótárral kapcsolatos követelményeket. A tervezés szakaszában a főszerkesztő dolga, hogy ötletek sorával álljon elő, ám a végső döntés mindig a kiadó kezében van. Lexikográfusok szerint mindig a tervezési szakasz a szótárkészítés egyik legfontosabb mozzanata, mivel egy jól előkészített (mikro- és makro)szerkezettel a későbbi munkák folyamán rengeteg időt és energiát lehet megspórolni.

Ez utóbbit nemcsak szakmai szempontok alakítják, hanem maga a „szótárigény” is. Egy új szótár általában hiányt pótol. A kiadó feladata, hogy eldöntse, mekkora összeggel támogatja a hiány pótlását, amely nagy részben befolyásolja a szótár készítésének ütemtervét. A tervezés szakaszában kialakul az időbeosztás, megszületnek a határidők, valamint az is látható már, hogy hány ember, milyen forrásokkal, illetve egyéb feltetelekkel tud majd a készülő szótáron dolgozni. A szerkesztők tehát ismerik a szótár

2 Vagyis például egy szótár újryomásának nem biztos, hogy csak a szóanyag frissítésére kell szorítkoznia – mint ahogy az tapasztalható a magyar–szlovák szótárak újryomásai esetén.

leendő használóit, ezért a legfontosabb, hogy felmérjék azok igényeit, hiszen a szótár terjedelmét és tartalmát (címszavak száma, szócikkek mélysége stb.) ez döntő mértékben befolyásolja. Próbaszócikkek készülnek, amelyeket a szerkesztők és a kiadó (esetleg külső szakértő) megvitatnak, illetve amelyek közül kiválasztják a végső változatot alkotó(ka)t. Kialakul tehát a szótár formája, amelyhez az informatikus el(ő)készíti a szerkesztéshez szükséges felületet (lehet ez akár egyszerű MS Office alkalmazás, Word vagy Excel, de sokkal ésszerűbb egy XML-struktúra kialakítása és használata). A szerkesztők elkészítik az első betűket, igazodva a majdani használók igényeihez, törekedve arra, hogy hatékony, felhasználóbarát, ugyanakkor ránézésre is tetszetős szótár legyen. Ilyenkor a szerkesztők és a kiadó ismét tárgyal, hogy a szótár ebben a formában jó úton halad-e. Megállapodásuk után, folyamatos kapcsolattartás mellett a szótár szöveganyagának – lehetőleg – a kitűzött határidőre el kell készülnie. Ezután pedig a kiadó fejezi be a tördelést és az utómunkálatokat, ami után a szótár nyomdába kerülhet (vö. Hartmann 2001, 20. p.; Atkins–Rundell 2008, 8. p.).

A lexicográfus számára egy új szótár elkészítése mindig izgalmas feladat és kihívás, ritka lehetőség arra, hogy tökéletesítse, valamint új ötletekkel gazdagítsa a szótárpiacot. A szótár elkészítése során folyamatosan döntéseket hoz, amelyek közül a legnagyobbakat a tervezés szakaszában kell meghoznia. A szerkesztőknek ekkor van a legnehezebb dolguk, hiszen a szótár nem ölelheti fel az egész nyelvet, a nyelven kívüli valóságot (itt az elektronikus szótárak szerkesztőinek kétségkívül könnyebb helyzetük van, mivel nem kell magukat anyagi okokból adódó terjedelmi korlátokhoz kötniük). A nyelv egy részét tudják csak bemutatni, tehát ki kell választaniuk a címszavakat, valamint hogy az adott címszóról mit szeretnének elmondani. A kiadó által kitűzött lapszámba bele kell férni, tehát a címszavak számát ez a tényező nagymértékben meghatározza. A későbbiekben még tipográfiai és egyéb eszközökkel lehetőség van arra, hogy az adott hely a lehető legjobban legyen kihasználva (vö. Atkins–Rundell 2008, 27–28. p.). Ezt szemlélteti az 1. ábra, amely két szótár ugyanazon két címszava közti „rész” mutatja be.

1. ábra: *argue*–*Aries*

<p>argue /o:ɡju:/ ① (meg)vitat, érvekkel alátámaszt, érvel (ami mellett: <i>for</i>, ami ellen: <i>against</i>) ② vitat, kételkedik, vitatkozik (akivel: <i>with</i>, amiről: <i>over/about</i>) ③ <i>argue smb into doing smth</i> rábeszél vkit vmire <i>argue smb out of doing smth</i> lebeszél vkit vmiről vitatkozik</p> <p>KIFEJEZÉSEKBEN: <i>argue the toss</i> eldöntött dologról vitatkozik</p> <p>argument /o:ɡjʊmənt/ ① érv, indok, bizonyíték (ami mellett: <i>for</i>, ami ellen: <i>against</i>) ② érvelés, józan ész ③ vita, szövevény ④ tartalmi összefoglalás ⑤ független változó [matematikában] ⑥ közélettel</p> <p>argumentation /o:ɡjʊməntetʃən/ ① fejtegetés, bizonyítás ② érvelés, indoklás, okfejtés</p> <p>argumentative /o:ɡjʊməntətɪv/ vitatkozniszerető</p> <p>aria /o:riə/ ária</p> <p>arid /æɪrɪd/ száraz</p> <p>aridity /əˈrɪdɪti/ szárazság</p> <p>Aries /ˈeəri:z/ ① Kos [állatövi jegy] ② Kos [jegyű ember]</p>

<p>argue [ˈo:ɡju: ˈɑ:–] A. tit 1. (meg)vitat, megbeszél, érvekkel alátámaszt; GB – the toss <i>btz</i> vitatkozik, veszekszik 2. – sy into doing sg rábeszél vkit vm meggyőzésre; – sy out of doing sg lebeszél vkit vm meggyőzésről 3. bizonyít, mutat vmt vmhöz 5., <i>mt 1.</i> vitatkozik; <i>btz</i> don't – <i>1</i> ne okoskodj; – that Mr. Manson is a good man azt bizonygatja/állítja hogy Mr. Manson (egy) jó ember 2. érvel, okoskodik 3. – for sg vm mellett érvel; – for sy's honesty vk becsületességét bizonyítja, vk becsületessége mellett szól/érvel; – in sy's favour vk mellett szót/érvel • <i>fn</i></p> <p>arguer</p> <p>argufy [ˈo:ɡjʊfɪ ˈɑ:–] <i>tni</i> <i>btz</i> okoskodik, akadékoskodik, a káán is csomót keres, csak a szót szaporítja</p> <p>argument [ˈo:ɡjʊmənt ˈɑ:–] <i>fn 1. a)</i> vita(közis), it is beyond – that vitathatatlan, hogy, nem vitás/kétséges, hogy; for –'s sake a vita kedvéért b) szövevény, veszekedés, civodás 2. érv, indok, argumentum, okozat 3. érvelés, indoklás, okoskodás; follow sy's (line of) – követi vk érvelését/okoskodását 4. rövid tartalom, tartalmi összefoglalás, tárgy, téma [irodalmi művé, színdarabé] 5. <i>mt</i> független változó, argumentum</p> <p>argumentation [ˈo:ɡjʊməntetʃən ˈɑ:–] <i>fn 1.</i> érvelés, indoklás, okoskodás 2. vitatkozás</p> <p>argumentative [ˈo:ɡjʊməntətɪv ˈɑ:–] <i>mn 1.</i> vitázó, vitatkozó, okoskodó 2. érvelő, érvekre támaszkodó, logikus • <i>fn</i> argumentativeness <i>hcz</i> argumentatively</p> <p>Argus [ˈɑ:ɡʊs ˈɑ:–] <i>tni</i> <i>btz</i> éles szemű őrlépvizsgáló</p> <p>Argus-eyed <i>mn</i> argus szemű, éber</p> <p>argute [ˈɑ:ɡju:t ˈɑ:–] <i>mn</i> <i>vál 1.</i> éles eszű, eleven eszű, talpraesett 2. éles [hang]</p> <p>argy-bargy [ˈɑ:ɡɪˈbɑ:ɡɪ ˈɑ:–] <i>btz</i> <i>btz</i> 1. <i>fn</i> vita, aréna, balhé 2. <i>tni</i> [vitatkozik] balhézik, arénázik</p> <p>aria [ˈo:riə] <i>fn</i> zene ária, ének, dalbetét</p> <p>Arian [ˈeəriən ˈɑ:–] <i>mt/fn</i> <i>vall</i> tört ariánus • <i>fn</i> Arianism</p> <p>arid [ˈæɪrɪd] <i>mn</i> száraz, kiszáradt, kiszáradt [talaj], földr sivatagi, sivatagos, vízelen [terület], száraz, ucméketlen [felme], száraz, vérszegény [mű] • <i>fn</i> aridity, aridness <i>hcz</i>; aridly</p> <p>Aries [ˈeəri:z] <i>tni</i> <i>btz</i> Arietis [ˈæˈri:ntɪs] <i>csill</i> Kos (csillagkép)</p>
--

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*argue*–*Aries*)

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszo-tár (*argue*–*Aries*)

Bár mindkét szótár kéziszo-tár, és célközönségük is megegyezik (ugyanakkor persze a célközönséget nem lehet pontosan meghatározni, de mindkét szótár magyar anyanyelvűeknek, a magyarországi piac kielégítésére íródott), több lényegi különbség is található köztük. Míg Varga György és Lázár A. Péter Angol–magyar szótárában az *argue*–*Aries* szócikkek között összesen nyolc szócikk szerepel, addig az Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszo-tárban tizenhárom szócikk található. Bár az Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszo-tára terjedelemben nem sokkal hosszabb, a szócikkeket végigolvasva mégis azt láthatjuk, hogy például az ekvivalensek, példamondatok és kifejezések számát illetően sokkal gazdagabb információ birtokába juthat a szótárhasználó.

A fent említettekől már kiderült, hogy a tervezés korai szakaszának egyik legfontosabb kérdése a potenciális használók meghatározása. Ismerni kell a szótár leendő használóit, hiszen igényeiket csak így lehet maximálisan kielégíteni. Az előmunkálatok folyamán, a struktúra kialakításakor alapjában véve a következő kérdésre kell a lexikográfusnak válaszolnia (vö. Atkins–Rundell 2008, 28–29. p.; Fontenelle szerk. 2008, 37. p.):

A. A használók milyen csoportokból kerülhetnek ki?

- felnőttek, kisgyerekek vagy kamaszok
- anyanyelvi beszélők vagy nyelvtanulók
- kezdő vagy haladó nyelvtanulók
- általános használók vagy szakemberek/szakfordítók
- ha szakemberek/szakfordítók, akkor milyen területen dolgoznak/fordítanak
- a használók iskolákban/egyetemen, otthon vagy szakmai környezetben szeretnék a szótárt forgatni

B. Milyen célra szeretnék a szótárt használni?

- mindennapi használatra: ismeretlen szavak megértésére, helyesírás vagy kiejtés ellenőrzésére stb.
- egy szakterület tanulmányozására
- nyelvtanulásra
- fordítási célra
- esszéíráshoz: anyanyelvükön vagy idegen nyelven
- írásbeli vagy szóbeli vizsgára való felkészülés céljából: anyanyelvükön vagy idegen nyelven

C. Milyen szintű nyelvtudással rendelkeznek?

- mennyire jártasak az adott nyelvben/nyelvekben (elsősorban a kommunikatív kompetencia szintjén)
- ismerik (ismerniük kell) az alapvető grammatikai kategóriákat, például, hogy mi az a „főnév”, „tárgyas ige” stb.
- mennyire jártasak az adott nyelv/nyelvek nyelvtanában (a grammatikai kompetencia szintjén)

D. Mennyire ismerik a szótárak használatára vonatkozó szabályokat?

- ismerik a rövidítéseket (pl. nyelvváltozatokra vonatkozó rövidítések)
- ismerik a stílusminősítések rövidítéseit, mint például „*infml*”, „*hiv*” stb.
- ismerik a nyelvtani rövidítéseket (pl. „*adj*”, „*mn*” stb.)
- tudják használni a hivatkozások rendszerét
- ismerik a kiejtést – tehát nem kell vele külön foglalkozni –, vagy fel kell tüntetni azt
- ha fel kell tüntetni, akkor a nemzetközi fonetikai átírással (International Phonetic Alphabet vagy IPA) vagy más átírással

Miután a fenti kérdések megválaszolásával sikerül tiszta képet kialakítani a potenciális használókról és igényeikről, elkezdődhet a tartalomra vonatkozó döntések meghozatala (vö. Atkins–Rundell 2008, 33–34. p.; Fontenelle szerk. 2008, 37. p.). Tartalmi vonatkozást illetően elsősorban a következő kérdéseket kell áttekinteni:

- hány címszót (és jelentést) kell a szótárnak felvennie (a címszóanyag mennyisége)
- fel kell-e venni irodalmi vagy elavult szavakat
- legyenek-e a szótárban dialektusok (tájszók)
- ha igen, akkor mely dialektusokból

- szerepeljenek-e szakszavak
- ha igen, akkor mely terület szakszavai szerepeljenek, melyek a legfontosabbak
- szükség van-e szócikkeken belül kiejtés jelölésére
- a használók ismerik-e az igék (vagy az adott nyelv valamelyik szófajának speciális) ragozását vagy külön el kell azt magyarázni
- tudják-e, hogy a címszó általában milyen szöveggörnyezetben fordul elő
- tisztában vannak-e a tárgyasság, megszámlálhatóság, kollokáció stb. fogalmával (milyen grammatikai kategóriák ismerete várható el a használóktól)
- ismét felmerül a kérdés, ismerik-e a szótárakban használt általános rövidítéseket, mint például „mn”, „hsz”, „AmE”
- részletesen el kell-e magyarázni a szintaktikai információkat vagy lehet csak „kódok” segítségével ismertetni
- legyenek-e a szótárban nyelvtani összefoglalók, kulturális információk stb.
- mit tartalmazzon a bevezető és a függelék

Kétnyelvű szótárak esetében fontos azt is meghatározni, hogy aktív (kódoló) vagy passzív (dekódoló) szótárról van-e szó. A kétnyelvű szótárak ugyanis a forrásnyelven megjelenő címszavakat „fordítják” a célnyelvre. Legtöbbször egynél jóval több jelentést is megadnak (Fóris 2002, 21. p.). Mára már hagyományossá vált az a felfogás, hogy kétnyelvű szótárak esetében meg kell különböztetnünk a kódoló és a dekódoló típust, attól függően, hogy a szótár mit támogat: az idegen nyelv megértését, vagy az idegen nyelven való megnyilatkozást (Svensén 1993, 9. p.; Oszetzky-Pálffy-Borbás 2004, 77. p.). Aktív-passzív szótárak meghatározása nyelv- és nyelvpárfüggetlen, a szótárhasználó anyanyelve határozza meg. A szótárhasználó szemszögéből nézve aktív vagy kódoló szótárnak minősül az a szótár, amelynek forrásnyelve a használó anyanyelve (erősebb nyelve), passzív vagy dekódoló szótárnak pedig az, amelynek célnyelve a használó anyanyelve (erősebb nyelve) (Atkins-Rundell 2008, 39–41. p.). Lexikográfiai szempontból könnyebb feladat dekódoló szótárt írni, amely a célnyelv beszélőinek íródik, hiszen ez az idegen nyelv megértését, vagyis az idegen nyelv saját nyelvre (vagyis a lexikográfus saját nyelvére) való lefordítását segíti. Ennél mindig nagyobb kihívás kódoló szótárt készíteni, ami a forrásnyelv anyanyelvi beszélőinek íródik, hiszen ez az idegen nyelven való megnyilatkozást fogja segíteni. Ez pedig mindig nehezebb feladat.

A lexikográfiai kérdések megválaszolása után át kell gondolni a tipográfiai kérdéseket is: milyen legyen a szócikkek és jelentések megjelenítése, a címszavak és jelentések, a jelentésszámok és a szócikkben szereplő egyéb információk betűtípusa, stílusa, illetve színe (egyre gyakoribb a szócikk színekkel történő optikai strukturálása, például színes címszavak, ekvivalensek használata). Fontos, hogy a szótárban szereplő összes információt úgy rendezzük el, hogy könnyű legyen az olvasónak a keresett információhoz hozzáférnie, a szócikk könnyen olvasható és átlátható legyen. Ugyanakkor szem előtt kell tartani azt is, hogy a szótár mérete véges, vigyázni kell, hogy az összes olyan információ beleférjen, amelyre a használónak szüksége lesz. Korábban gyakori hiba volt, hogy a szerkesztők és a könyvkiadó igekezett a legkisebb helyre is a lehető legtöbb információt bezsúfolni, amely így a szótár használhatóságának rovására ment. Ezáltal a szótár nehezen kezelhetővé vált, és bár az információ szinte minden esetben szerepelt a szótárban, a legtöbb használó nem vagy csak nehézkesen fért ehhez hozzá.

Ha tehát az elrendezésre és tipográfiára vonatkozó kérdéseket jól megterveztük, akkor a szótár sikeres lesz a használók körében. A nyelvtanulók könnyen hozzá fognak férni a keresett információkhoz és szívesen fogják lapozni majd a kiadványt.

Címszavak kiválasztása

Mivel jelen tanulmány elsősorban az általános kézisztótarokról szól, a címszavak kiválasztásának problematikájánál nem érintjük a szaksztótarak, teauruszok, képes szótárak és egyéb szótártípusok hasonló kérdéskörét.

Az trivialitás, hogy már a szótári munka elején meg kell hozni a szótár makrostruktúrájára vonatkozó döntéseket, amelynek legalapvetőbb kérdése, hogy a szótárba milyen címszavakat vegyünk fel (azaz, hogy hogyan nézzen ki a címszó), valamint hogy ezeket a címszavakat hogyan rendezzük el.³

A címszavak kiválasztása hosszas folyamat és folyamatos mérlegelések gyümölcse. A szótárhasználóknak általában magas elvárásokat támasztanak a szótárakkal szemben (jogosan, hiszen – ideális esetben – fizettek érte), szeretnék, hogy minden általuk keresett szó benne legyen a szótárban. Ez azonban majdnem lehetetlen, a nyelv folyamatos változása miatt a szótárba nem lehet mindent felvenni. Döntési folyamat kérdése tehát, hogy mi kerüljön be a címszavak közé és mi ne. A tartalmas szavak (főnevek, igék, melléknevek) létjogosultsága nem kérdéses, azonban az angol szótárakban például vita tárgyát képezheti az affixumok vagy szókapcsolatok címszóként történő feltüntetése. Sok a kérdés, amelyekre a válaszokat elsősorban a szótár nagysága határozza meg. Arra is van lehetőség, hogy nem zsúfolunk bele mindent a szótárba, hanem bizonyos szavakat a függelékben sorolunk fel. Az angolszász lexikográfia termékeiben így kerülnek például a tulajdonnevek gyakran a szótárak függelékébe. Ennek persze van előnye és hátránya is. A legnagyobb hátránya, hogy a használónak nehezen találják meg ezeket a szavakat, ez a fajta megoldás sokszor zavaróan hat (Atkins–Rundell 2008, 178–179. p.). Gyakorló lexikográfusként szembesülünk a tanárok és diákok azon igényével, hogy a függelékbe vegyünk fel angol keresztneveket és azok magyar megfelelőit, illetve földrajzi neveket (országok, városok, folyók stb. neveit) is.

Évtizedekkel ezelőtt a szógyűjtés és címszaválogatás sokkal nehezebb és rendkívül fáradtságos munka volt. A szótárszerkesztőknek cédulák ezreivel kellett dolgozniuk és döntésükben legtöbbször csak saját magukra és nyelvérzékükre számíthattak. Napjainkban a szógyűjtés és címszaválogatás a számítógépek és korpuszok segítségével sokkal könnyebb feladat (milyen egyszerű is: venni egy korpuszt, kigyűjteni a leggyakoribb szavakat és köré építeni a szótárat). A szótárszerkesztéssel és -kiadással foglalkozó kiadók, egyetemek egyre nagyobb korpuszokat és adatbázisokat hoznak létre,⁴

3 Az egyes szócikkek belső struktúrájának megtervezése, különböző elemeik kiválasztása a szótár mikrostruktúrájának része (a szótárak mikro- és makrostruktúrájáról bővebben lásd Hartmann szerk. 1984, 24. p.; Hartmann–James 1998; Fóris 2002, 18. p.).

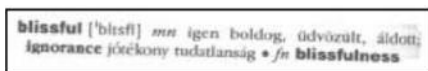
4 Magyarországon több intézmény is foglalkozik korpuszok létrehozásával, ezek közül csak párat említenék: a Magyar nemzeti szövegtárhoz 1998-tól 2005-ig végeztek gyűjtéseket; a Magyar történelmi korpusz munkálatai 1985-ben kezdődtek és 2000-ig végezték a korpusz bővítését.

amelyek a lexikográfus munkáját támogatják. Segítségükkel, akár szógyakoriság alapján is dönthetünk a címszavak kiválasztásnál (Magay 2004, 57–58. p.; Tóth–Fóris–Földes szerk. 2004, 36. p.).

A címszavak között általában ott vannak a – kommunikáció szempontjából – legfontosabb szófajok: igék, főnevek, melléknevek, határozószók, névmások, kötőszók, előljárószók és indulatszók. A címszavak kiválasztásának nehézségét azonban erősen befolyásolja a szófaji osztályok zártságának mértéke.⁵ A nyitott szóosztályokból értelemszerűen nehezebb válogatni, mint a zártakból, ahol sokszor az egész szófaj felkerülhet a címszólistára.

A szótárban szereplő legtöbb címszó egyszerű szó. A toldalékok közül csupán a viszonyragok szerepelhetnek önálló címszóként, mivel ezek ekvivalensei a másik nyelvben önálló lexikai egységként (előljárószók), címszóként szerepelnek (például: *-ban/-ben; -tól/-től; -ig* stb.), amelyek indokoltá teszik azok címszóként történő szerepeltetését. Érdekes a helyzet a képzett szavakkal, mivel azok már önállóan szótározható egységet alkotnak, ám a képzőbokkal ellátott szavakat nem szokás címszóként feltüntetni. Tehát például az *asztal* szó után az *asztalos* biztosan szerepelni fog önálló címszóként, de az *asztalosság* szó már valószínűleg nem. Ennek eldöntésében segítségünkre vannak a korpuszok, amelyek alapján meg lehet állapítani, hogy az adott szó szerepeljen-e címszóként. Így az angol *bliss* ('boldogság') után a *blissful* ('nagyon boldog') legtöbbször szerepel önálló címszóként, azonban a *blissfully* és a *blissfulness* képzett alakok általában már csak a *blissful* szócikkben szerepelnek (Landau 1984, 78. p.; Van Sterkenburg szerk. 2003, 117–118. p.). A következő ábra erre mutat példát egy angol–magyar kézisztárból.

2. ábra: *blissful*



Ország László–Magay Tamás–Futász
Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-
szótár (*blissful*)

Az összetett szavak kezelésének tekintetében az egyes szótárak között már nagyobbak az eltérések. Korábban főként az volt a gyakorlat, hogy az összetett szavakat, mint ahogy fordításukat is csak az egyes szócikkekben belül adták meg. Napjaink szótárai az összetett szavakat külön szócikkben sorolják föl, legyen az egybe (*phonocard*), külön (*phone book*) vagy kötőjellel (*phone-in*) írva. Így bár a szócikkek száma nagymértékben megnövekedett, a használó dolga könnyebb lett, hiszen a keresés sokkal gyorsabb lett, miáltal az információhoz könnyebb hozzáférni (vö. Bogaards 1996, 284–285. p.; Van Sterkenburg szerk. 2003, 117–118. p.).

5 A szófaji osztályok zártságának kritériuma meghatározza maguknak az osztályoknak a kijelölését is. Például a Quirk–Greenbaum-féle angol grammatika a szófajok osztályozásánál azt veszi figyelembe, hogy a szóosztály bővíthet-e új szavakkal (Quirk–Greenbaum 1973). Ennek alapján megkülönböztet nyitott (például ige, főnév, melléknév) és zárt (például névelő, névmások, kötőszók) szóosztályokat.

A címszavak kiválasztásának egyik további, döntést és következetességet igénylő mozanata a lexikai változók kezelése (az angol nyelvet feldolgozó szótárakban ez elsősorban az Egyesült Királyságban és az Amerikai Egyesült Államokban beszélt/írt államnyelvi változatokat érinti). Az angolszász lexicográfia gyakori változója például az *aeroplane* ('repülőgép') és az *airplane* ('repülőgép') vagy a *pyjamas* ('pizsama') és a *pajamas* ('pizsama') – azonos jelentésű – szópár, ahol az *aeroplane* és a *pyjamas* a brit angol írásváltozat, az *airplane* és a *pajamas* ('pizsama') pedig az amerikai angol változat. Sok esetben a brit angol és amerikai angol írásváltozatok kötött változót alkotnak: például a legtöbb *-our* végződésű brit angol változat (*colour, flavour, honour, neighbour*), amerikai angol párja *-or* végződésű lesz (*color, flavor, honor, neighbor*). Egy másik klasszikus példa a brit angolban *-re* végződésű szavak, mint például *centre, kilometre, litre*, melyek az amerikai angolban *-er* végződésűek, tehát *center, kilometer, liter*. Igék esetében, például a *travel* ('utazik') ragozott alakjai a brit angolban *travelled* és *travelling*, azonban az amerikai változat *traveled* és *traveling* lesz; a mássalhangzó geminálódása egyébként máshol is elmarad az amerikai változatoknál, például *cancel* (*cancelled, cancelling – canceled, canceling*) *quarrel* (*quarrelled, quarrelling – quarreled, quarreling*) stb. (Atkins–Rundell 2008, 180. p.).

Ezeknél a változóknál el kell döntenie, hogy a készülő szótár a brit vagy az amerikai változatot veszi-e alapul. Ezután mérlegelnie kell, melyiket veszi fel címszóként, és milyen utalási rendszert alkalmaz a változókra. Az igéknél át kell gondolni, hogy a szótári alak mellett szerepeljenek-e annak ragozott változatai is. Ha igen, akkor olyan megoldást kell találni, hogy a használó számára a sok információ átlátható és könnyen érthető legyen. A fentebb említett példákat (illetve tágabb értelemben, típusokat) a legtöbb angol–magyar, magyar–angol szótár felveszi címszóként is, hiszen az angolul tanulóknak gyakran találkoznak ezekkel az eltérő formákkal, így azok kiemelése indokolt.

A brit és amerikai változatoknál érdemes megemlíteni, hogy bizonyos tárgyak, fogalmak megnevezésére az egyes állami változatokban eltérő szavakat használnak. Például a brit *postcode* ('irányítószám') az amerikai angolban *zipcode* ('irányítószám'). Mivel a brit és az amerikai változatok a legtöbb szótárhasználó számára fontosak lehetnek, a leggyakoribb változatokat mindig fel kell venni – a megfelelő szótári minősítéssel.

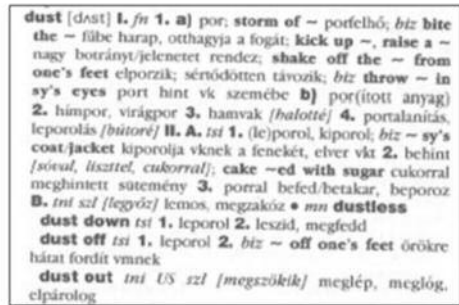
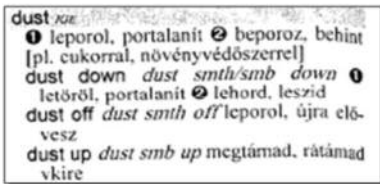
Néhány angol főnév többes száma nem szabálykövető (*mouse* ['egér'] – *mice* ['egerek']; *child* ['gyerek'] – *children* ['gyerekek']; *foot* ['láb'] – *feet* ['lábak']; *tooth* ['fog'] – *teeth* ['fogak']), ezért a többes számú formát ezekben az esetekben külön szótározni kell. Ezeknél a főneveknél a rendhagyó többes számú alakokat az angol–magyar részben címszóként fel kell venni, hiszen csak így fogja a szótárhasználó megtalálni őket. Egyes mellékneveknél a fokozás többi változást (szuppletív alakot) indikál. Tehát hasonlóképpen rendhagyó alakok jönnek létre: *good* ('jó') – *better* ('jobb') – *best* ('legjobb'). Az igéknél is találkozunk a szuppletívizmus jelenségével: pl. *go* ('megy') – *went* ('ment'). Ezeket az analóg szóalkotástól eltérő formákat tehát legtöbbször címszóként is fel kell venni (a címszó alatt legtöbbször egy rövid morfológiai információ vagy csak egy utalás lesz), hiszen az olvasó csak így tudja a szótárban megtalálni (vö. Hartmann szerk. 1983, 101. p.; Landau 1984, 77. p.; Bogaards 1996, 285. p.; Atkins–Rundell 2008, 180. p.).

A több szóból álló kifejezéseket (idiómák, közmondások stb.) a kézis�ótárak nem önálló címszóként, hanem általában a vezérszó⁶ alatt tárgyalják. „Minden nyelvváltozat (standard, földrajzi nyelvjárások és stílusok) bővelkedik idiomatikus kifejezésekben, állandósult szókapcsolatokban, közmondásokban stb. Vannak köztük gyakran használt

kifejezések, másokat csak ritkán használunk, mégis szükségünk van rájuk, ha igényesen szeretnénk kifejezni magunkat” (P. Márkus 2009, 5. p.). A szótáraknak tehát minél több idiomatikus kifejezést kell felvenniük, hiszen olyan szókapcsolatokról van szó, amelyekben az egyes szavak jelentése nem tükrözi az adott lexikai egység értelmét (a részek jelentésének összege nem egyenlő az egész jelentésével) (Moon 1998, 3–4. p.; Hartmann–James 1998; P. Márkus 2009, 5. p.).

Bár formailag a vonzatos igék (*phrasal verbs*) is több szóból álló egységek, mégis más elbírálás alá esnek. Mivel az angol nyelvben a vonzatos igék használata nagyon gyakori, valamint fordításuk nem egyértelmű, nagy számban szerepelnek a szótárakban. Ugyanazon igének akár több vonzata is lehet, amelyek módosítják, sőt teljesen megváltoztathatják az ige eredeti jelentését, ami miatt is rendkívül fontos szótározásuk (P. Márkus 2009, 5. p.). Ábrázolásukra a szótárakban többféle megoldással is találkozhatunk, abban azonban mindegyik megegyezik, hogy nem tekintik őket önálló címszónak – mindig az adott szócikk végén, a címszavak szoros rendjéből kiemelve sorolják fel őket. A következő ábra két rövid példát mutat be.

3. ábra: *dust*



Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*dust*)

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-szótár (*dust*)

Mivel a kézis�ótárakat az olvasók viszonylag széles csoportja használja,⁷ ezért a mindennap használt, illetve gyakran előforduló szavak mellett szükség van egyes szakterületek, speciális tárgykörök ritkább szavaira is. Át kell gondolni és döntenie kell, hogy mely szakterületek szavai kerüljenek be a szótárba. Például a *klónoz*, *biopszia*, *ionizáló*, *közbeszerzés*, *árstabilitás*, *infláció*, *vádalku* stb. orvosi, pénzügyi, jogi terminológia egyre inkább beépül az általános nyelvhasználatba, tehát a kézis�ótár sem teheti meg, hogy ezek a szavak kimaradjanak belőle (Atkins–Rundell 2008, 184. p.). Fontos továbbá, hogy a szótárban szereplő köznyelvi és szaknyelvi szavak (szókapcsolatok) aránya

6 A többtagú kifejezések azon szava, amely alatt a kifejezést keresni kell.

7 Ha figyelembe vesszük, hogy a nagyszótárak nagyjából a kézis�ótárak és szakszótárak egyvelegei, akkor valószínűbbnek tűnik, hogy a használóknak inkább van szükségük kézis�ótárakra (ezt erősíti az is, hogy egy átlagos felhasználó inkább vásárol olcsóbb és könnyebben használható szótárt).

megfelelő legyen. Nehéz azonban megválaszolni azt a kérdést, hogy mit minősítsünk egy általános szókinccset feldolgozó szótárban szakszónak. A *vonalkód*, *PIN kód* ugyan szakszavak, azonban mindennapi életünk részei. A tudományos-technikai forradalom, az óriási méretű információrobbanás gyökeresen megváltoztatta minden ember életét és folyamatosan alakítja gondolkodásunkat, amit természetesen a nyelvünk is tükröz, valamint a szótáraknak is tükrözniük kell (Magay 2004, 58–59. p.).

Új (azaz még nem szótárazott) szavak esetében mindig alaposan mérlegelni kell, hogy a szót érdemes-e szótárazni, kiállja-e az idő próbáját vagy divatszóként csak rövid életű lesz (ez esetben még része lehet a divatszókat feldolgozó szótáraknak). A tartós használatúnak tűnő, mégis divatszóvá váló *ad hoc* kifejezéseket a későbbi, javított kiadásból törölni kell (Svensén 1993, 47–48. p.). A válogatásban a lexikográfusnak itt a legnehezebb a dolguk, mivel a szótárhasználók azt tekintik jó szótárnak, amelyben meg is találják az általuk keresett szót (tudomásul kell venni, hogy a szótárak vannak a szótárhasználókért, nem pedig a szótárhasználók a szótárakért). A használók tehát számítanak rá, hogy minden benne van a szótárban, amivel életük során egyszer majd találkozhatnak. Ez a gyakorlatban természetesen nem kivitelezhető, hiszen nincs az a nagyméretű, mindent szótárazni akaró (papír)szótár, amire ez igaz lenne. Jó példa erre a Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. A szótár 2002-es kiadása után nem sokkal David Beckham megsérült lábközép-csontja miatt az újságok, a hírek, a televízió gyakran használt szava lett a *metatarsal* ('*lábközép*'). A Macmillan English Dictionary for Advanced Learners szerkesztésénél nem vették fel címszónak ezt a szót, mint ahogy a többi hasonló szótár is kihagyta a szóállományából. Az eset után azonban több szótár is felvette címszavai közé. A főszerkesztő jóslata azonban az, hogy hacsak nem kezdi el az összes sportoló eltörni vagy megsérteni lábában ezt a csontot, a szó valószínűleg újra „elfelejtődik” és a *metatarsal* szó visszanyeri korábbi státusát (Atkins–Rundell 2008, 32–33. p.).

Az egyes szakterületek leggyakoribb szavainak bemutatása mellett, a szótárnak a különböző stílusú nyelvváltozatokkal is foglalkoznia kell. A standard semleges stílusán kívül más stílusokat is szerepeltetnek a szótárak, például informális vagy bizalmas, esetleg formális vagy hivatalos szavak is megjelennek címszóként és ezeket természetesen szótári minősítésekkel is el kell látni. Egyre gyakoribb, hogy szlengszavakat is szótárazunk. A lexikográfusnak sokszor nehéz dolga van, hiszen az idő- és pénzigényes szociolingvisztikai vizsgálatok híján sokszor nehéz megmondani, hogy mit tekintünk standardnak és mit informálisnak vagy formálisnak, nem beszélve arról, hogy egy-egy szó stílusértéke (tudomány)területenként, nyelvváltozatokként is változhat (Atkins–Rundell 2008, 185–186. p.).

A szerkesztőknek még a szótári munkálatok legelején el kell dönteniük, hogy a címszavak között szerepeljenek-e ún. enciklopédikus elemek. Földrajzi nevek, személynevek és egyéb, például szervezetek, márkák nevei gyakran szerepelnek címszóként is (Atkins–Rundell 2008, 186–190. p.). Ahogy korábban már említettük, gyakori megoldás az is, hogy a szerkesztők a szótár végén, a függelékben gyűjtik össze ezeket a szavakat. Az angol szótárakban azonban különösen fontosak az enciklopédikus elemek, akár csak a kiejtésük miatt is. Van már példa arra is, hogy bizonyos enciklopédikus elemek (*Fleet Street*, *White House*, *Big Apple*, *Heathrow* stb.) az ábécérend szerinti helyükön, de nem önálló címszóként, hanem néhány rövid bekezdésnyi szöveget tartalmazó ún. kulturális ablakokban jelennek meg (vö. Mozsárné–P. Márkus 2006).

A szótárak egyre gyakrabban vesznek fel címszavaik közé rövidítéseket és betűszókat. Nagyon fontos, hogy nyelvi példák, mint a *BBC*, *EU*, *p.m.* vagy a magyar *kft.*, *áfa*, *kb.* stb. szerepeljenek a szótárban. A földrajzi nevekhez hasonlóan, néhány szótár a rövidítéseket a szótár végén külön összegyűjtve is közli (például a *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary – Tenth Edition*).

Az angol (írott és beszélt) nyelvben gyakori az összevonások használata. A gyakori előfordulás indokolja az összevont alakok szótárázását (lásd Ország–Magay–Futász–Kövecses: Angol–magyar kézisztár; Varga–Lázár: Angol–magyar szótár), hiszen nem biztos, hogy a nyelvtanuló (fel)ismeri a *hasn't*, *isn't*, *it's* vagy *it'll* alakokat. Erre is lássunk két példát:

4. ábra: *it's*

it's /its/ ⓘ [= it is] *it's worse* rosszabb ⓘ
[= it has] *it's been stolen* ellopták

it's [its] rövid 1. *it has* 2. *it is*

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*it's*)

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-sztár (*it's*)

Mint az a fentebb leírtakból kiderül, a címszavak kiválasztása érzékeny kérdés. A szelekció minden percében döntéseket kell hozni, el kell döntenie, mi legyen címszó és mi maradjon ki, vagy esetleg legyen a szócikk része. A döntések között három alapvető dolgot mindig szem előtt kell tartani: mekkora a szótár mérete, milyen célra íródik a szótár és ki a szótár célközönsége (Magay 1984, 221–224. p.). Különösen nehéz dolgunk van az általános szótárát szerkesztőknek, hiszen ebben az esetben, az élet szintje minden területéről kell szavakat válogatni, valamint az olvasóknak bemutatni (Al-Kasimi 1977, 31. p.). A válogatásnak ugyanakkor rendkívül sokféle forrásból kell a merítenie. A lexikográfusok gyakran használják kiindulásként a hasonló kétnyelvű, illetve egynyelvű szótárakat. Ebben a folyamatban nagy segítség a korpuszok használata is. Ugyanakkor újságokat, napilapokat, regényeket, szakfolyóiratokat és egyéb kiadványokat is célszerű átnézni, akár az új szavak, akár az új jelentések felkutatása érdekében (vö. Tóth–Fóris–Földes szerk. 2004, 137. p.; Csengery–Ittész szerk. 2002, 7–9. p.). Mindemellett el kell fogadni a lexikográfusok által gyakran idézett mondatot és elfogadott tény, miszerint minden szótár már a megjelenése pillanatában elavult, hiszen óráról órára keletkeznek, bukkannak fel új szavak vagy régi szavak új jelentései (Hartmann szerk. 1984, 11. p.; Magay 2004, 57–58. p.).

Ábécérend

Bármennyire triviálisnak tűnhet is, nem minden nyelv esetében – így például az angol esetében sem – egyértelmű az ábécérendbe sorolás. Ez alapvetően a helyesírás által tárgyalt kérdés, amely elsősorban az angol oldalon jelent problémát, mivel az angolban bizonyos kifejezések (szóösszetételek) kötőjellel vagy lazán (szóközzel) összekapcsolva – is – írhatóak. Ennek megfelelően a szótárak angol részében a szavakat általában szigorú ábécérendben szótárazzák. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a *power* ('*hatalom*') szócikket követi a *powerboat* ('[*nagyteljesítményű motorcsónak*']), majd a *power cut* ('*áramszünet*') következik. Ha tehát nem szigorú ábécérendben lennének a címszavak,

6. ábra: flat/flat¹-flat², flag/flag¹-flag²

flat /flæt/ FNEV

1 lakás 2 síkság, lapály 3 lapos felület, lap *the police hit the people with the flat of their swords* a rendőrök kardlappal ütöttek az embereket 4 defekt [kerék] 5 bé [zenei módosítójel] 6 állódíszet, színfal

flat ANÉV

1 lapos *flat roof* lapostető 2 síma, sík, egyenes 3 kieresztett levegőjű, lapos [pl. kérék] *have a flat tyre* defektje van, defektes *go flat* leenged [gumi] 4 kimerült [pl. elem] *go flat* kimerül [pl. akkumulátor] 5 erejét veszítet, romlott [pl. ital] 6 unalmas, élettelen, lapos 7 alacsony [zenében], fél hanggal leszállított *G flat* gesz 8 kifejezett, határozott *that's flat* ez az utolsó szavam *flat refusal/denial* kerek-perccel visszautasítás/ tagadás *the piano is flat* a zongora le van hangolódva

KIFEJEZÉSEK: *fall flat* dugába dől, kudarcba fullad, nincs sikere

flat ÁT SZÓ

1 lapon, lapjával *lay/spread smth flat* (lapon) kiterít (amin: on) 2 nyíltan, kerekén *I told him flat* that [MONDAT] kerek-perccel megmondtam neki, hogy [MONDAT] 3 hamisan [énekel, zenél] 4 teljesen, egészen *go flat against the rules* éppen a szabályokkal ellentétesen cselekszik *be flat broke* teljesen le van egyve [anyagilag]

flat KÖZ

1 lelapul, lelaposodik 2 lelapít 3 fél hanggal leszállít

Varga György-Lázár A. Péter Angol-magyar szótár (flat)

flag /flæg/ FNEV

1 zászló, lobogó *fly the* [MNEV] *flag* kitűzi a [MNEV] lobogót, [MNEV] zászló alatt közlekedik/hajózik 2 szetter/ szarvas farka 3 könyvjelző 4 nősirom, irisz 5 kőlap, kőkocka 6 taxi zászlója [amit lecsapnak]

KIFEJEZÉSEK: *keep the flag flying* rendületlenül küzd *show the flag* fitogtatja erejét [r.szerint katonailag] *strike the zone's flag* megadja magát, bedobja a törülközőt

flag KÖZ

1 fellobogóz 2 zászlójelet ad 3 zászlóval megállít [járművet] 4 zászlójelet kelepcébe csal [állatot] 5 könyvjelzőt helyez el 6 (le)lóg, lekonyul 7 (le)lankad, elgyöngül

flag down *flag smth down* leint [pl. taxit]

Varga György-Lázár A. Péter Angol-magyar szótár (flag)

flat¹ [flæt] I. mn 1. a lapos, sík, síma, leereszkedő, defektes [autógumi]; - **country** sík/lapályos vidék **the** ~ **galopp** lövészverseny; ~ **roof** lapos tetőtérterasz; **beat/make** - (le)lapít; **go** - leenged [gumi] [autógumi] **b** lapjával/laponon fekvő; **fall** - on **the** ~ végigcsúsz/végigterül a szőnyegen **c** *fynek* édes le **2. a** *átv* kifejezett, határozott, egyenes, nyílt; - **done** egyértelmű/végleges döntés/elhatározás **b** változatlan p. öntetű, egyszerű; - **price** egységár, átlalányár **3. a** *szó* [elme], egyhangú, élettelen, szarkén; **the mark** a lányha a piac; **in a** ~ **voice** szintelen hangon **b** *torpa* [szín, hang]; **become** - fényét/színét veszti; **it's** - unalmas az élet **c** izetlen, erőlen, áporodott [ital]; - **the taste** izetlen **4. a** *zene* félhanggal leszállított [hang] - **as** **b** *zene* **the piano is** - a zongora lehangolódott **5. fenyek** - **field** képmező, képsík **II. hsz 1. b** *nyit* kerekén, határozottan; **biz** **go** - **against orders** kerekén nyíltan ellene szegül a parancsnak/utasításnak; **in** **seconds** - kerek(en) tíz másodperc alatt; *szl - be* [pénztelen] teljesen le van egyve **2. lapon**, lapjával **down** - **on the ground** elnyílik a földön **3. a** *zen* **they** hamisan énekel **b** *biz* **fall** - hatástalan marad [pl. buki] [szindarab]; kudarcba fullad **4. teljesen**, **abszolút** **5. pontosan** **III. fn 1.** lapos (felület); **the** - **of the** **hand** tenyér; **on the** - vízszintesen; *sp* sík pályán **2. a** *szó* lapály, alföld **b** homokzatony, homokpad **3. a** *szó* állódíszet, színfal, tolófal; **the** - **a** kulisszával; **hátér** **b** *hajó* → **flat boat** **c** *vassít* → **flats** **4. flats** *szl* [hátrya] zsuga **5. US** (gumi)defekt **6. szl** *szedhető ember* balek, pali **7. zene** **b**, bé [módszer] **IV. -tt. -A. tsi 1.** lapít, bengercel [fímet] **2. fenyek** [felületet], tompít [szint]; **B, tnt** **US** **btz** - **out** fűsztr; *szl* kudarcba fullad, meghússal [vállalkozás] • *fn* **flats** *hsz* **flatly**

flat² [flæt] fn **GB** (főbérleti) lakás; **residential** - **a** **block** of - **s** bérlház(tömb)

Ország László-Magay Tamás-Futász Dezső-Kövecses Zoltán Angol-magyar kézi-szótár (flat¹-flat²)

flag [flæg] I. fn a zászló, lobogó, jelzőzászló, *flag* - **of** *convenience* kényelmi/szükségleti lobogó; - **of** *truce*, *wite* - lebérl zászló; békezászló; **with** - **s** *flyng* kibőn-**en** lobogó zászlókkal; *átv* diadalmasan; *hajó* *fly a* - *lobog* bír; *felbőz*; *átv* **biz** *keep the* - *flyng* lankadatlan küzd tovább; **put the** - **out** *átv* kitézi a gyózelmi lobogót **b** *infor* jelző, jelzőbit **II. tsi -gg-** **1.** fellobogóz **2. a** zászlójelet ad le, zászlójelezzel közöl **b** - **(down)** *árművet* intessel megállít **3. - out** zászlókkal kijelöl [pályát] • *fn* **flagger**

flag [flæg] I. fn kőkocka, járdakő, macskakő **II. tsi -gg-** *lankadással* kikövez • *mn* **flaggy**

flag [flæg] fn 1. nőv nősirom, irisz **2. nőv** levél [pl. *gömbömből*]

flag² [flæg] tnt -gg- **1.** csúg, ernyedten/petyhüdtlen lelóg, lelomol **2. át** *v* [lankad, elbgyád, vontatottá válik]

Ország László-Magay Tamás-Futász Dezső-Kövecses Zoltán Angol-magyar kézi-szótár (flag¹-flag²)

Ettől a szabálytól akkor sem térnek el, ha a két azonos alakú szó kiejtése különbözik. Tehát a *tear* főnév, aminek magyar jelentése 'könnny' és az ugyancsak *tear* főnév, amelynek magyar jelentése 'szakadás, repedés', ugyanabban a szócikkben található meg. Mivel két jelentés különbözik, a jelentésszám után jelzik az eltérő kiejtést.

7. ábra: *tear/tear¹–tear²*

tear *ri:ev* [tɪə] **1.** /:tal/ könnny *burst into tears* könnnyekre fakad, elsiirja magát *row me* *sneel* *any tears* *for him* senki nem ornott érte könnnyeket *reduce smb to tears* megriakat vkit *tears of joy* örömlármnyek *be in tears* sír

2. /:teo/ szakadás, repedés, hasadás

tear *ri:ev*, *ri:ev* [tɪə] **1.** /:tal/ könnny [tɪə] **2.** /:teo/ szakadás, repedés, hasadás

1. [véletlenül ill. szándékosan] (el)tear (szét)szakít, (fel)tear (kél)szét(tép, (el)meg)szaggat, srietszaggat *tear the letter into pieces* darabokra tépi a levelet *they tore his new novel to shreds* kíméletlenül srietsrielték/megriálták az új regényet *tear a hole in sb's/s' dress* kiszakítja a ruháját *tear the photo out of the paper* kiéri a fényképet az újságból *tear into open* vmit feltép *the roof was torn off by the hurricane* a tetét letépte a hurrikán **2.** *tear smb from*, *smb* elszakít vkit vktól **3.** *tear oneself away from a place* kélletlenül/riehcen elszakad vholnan **4.** *srieked*, *hasad* *his material tears easily* ez az anyag könnyen szakad **5.** *be torn between smth and smth* vivalós és vmi között **6.** tép, rohan, viharzik

KIFEJESZÉSEK: *tear smth from smth* elegyzbugyál vkit *tear one's hair out* haját tépi (idegességben) *tear smth off a strip* / *tear a strip off smth* lehold/leszi/lezerombít vlat *tear smth's hair* av negyem elszakított / szomorúsággal tölt el vkt

tear down *ri:ev smth down* lerombol **tear into** *ri:ev into smth/smtu* ukitámad/nekiesik vkinek/vminek **tear off** *ri:ev smth off* gyorsan len/e készit, összerit vmit

tear up *ri:ev smth up* **1.** elszakít, összerit **2.** mecszerriit fel, mecéllindódit

tear¹ [tɪə || tɪr] **1.** /:tu 1. a) könnny(csepp), crocodile – s krokodilkönnnyek; *be close to –s, be on the verge of –s* majd elsiirja magát; *boze sy to –s* halála untat vkt; *burst into –s* könnnyekre/síra fakad; *fight back –s* könnnyivel küszködik; *move sy to –s* könnnyekig meghat/megindít vkt; *shed –s* könnnyeket ont **2.** /:te/ kél/HB (all) end in –s lb. (ennek) sriás lesz a vége **2.** egy csepp [*dot sb.*] **3.** *tear* könnnyek

tear² [tɪə || tɪr] **1.** /:tu 1. a) könnny [tɪə] **2.** /:teo/ szakadás, repedés, hasadás

A. *tear 1. a)* (el)szakít, srietszakít, elszaggat, megszaggat, eltép [*szöveget, ruhát*]; – (sg) open (el)szakít, feltép [*forrásból stb.*]; *one's tears* teadon (szakadás **2.** szétrombol (vnt); *as that's torn* if ez beest neki; már csak ez hiányzott; ez sztin mindennek a teteje **2. átv** – sg apart darabokra szaggat **3.** – sg into pieces apró darabokra tép szet vmit **4.** kitép, kiszakít, kihásit; – *one's hair* haját tépi **5.** elnyí (vnt) **6.** *as that's – sy's ass* (leszi) lebasz, lehold a sárga földig **7.** *tear 1. a)* szakad, hasad **2.** kopik, elhasználódik **3.** *as [rehan]* nyargal, szágul, repesz, tép, döngöl [*járni/vl*] **4.** /:tu 1. a) elszakítás, beszakadás **5.** elszakítás, beszakítás, elcsúszás **6.** szakadás, repedés, hasadás, tépés [*rehan stb.*] **7.** *tear kopás, elhasználódás; q wear and* – elhasználódás **8.** *be go full* – teljes sehésséggel/gyízrel halad/megy; *be repesz, tép* [*járni/vl*], rohan, szágul **9.** düh, erős felindulás **10.** *as on a ~ (size)* elhajol, piálni megy * *be tearer* mn **tearable**

tear about *ri:ev* fel-alá szaladgál, öszereviszta rohangil

tear across *ri:ev* 1. kérészkít (vnt) **2.** átrohan (vnt)

tear down *ri:ev* 1. letep, leszakít **2. a)** lefont, lerombol [*épületek*] **b)** szétszerel, szétszerel [*gépet*]

tear in, tear into *ri:ev* 1. *be ~ into* a) alaposan lehold vkt, rúnszik skre

tear off *ri:ev* letep, leszakít **B.** *tear his* elbis, elrohan, elszágul; → **tear-off**

tear out *ri:ev* kitép, kiszakít; – *out one's hair* kitépi a haját **B.** *tear his ~ out* (of the room) kirohan a szobából

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*tear*)

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-szótár (*tear¹– tear²*)

A szócikkek

A szótár szerkezetének (azaz makrostruktúrájának) megtervezését követő munkálatok az egyes szócikkek felépítésére (azaz a szótár mikrostruktúrája) fókuszálnak. Itt a tervezés elsősorban az egyes szócikkek megtervezését, struktúrájuk és különböző elemek kiválasztását és jellemzőinek meghatározását jelenti.

Fonológiai információk

Az angol szótárakban különösen fontos a kiejtés pontos jelölése, mivel az angol szavak kiejtése különbözik azok írásképétől. A leirt szavak kiejtését bonyolítja, hogy az angol nyelvben nincsenek szorosabb értelemben megfogalmazott kiejtési szabályok (vö. Hanks 2006, 123. p.). Míg az azonos betűk más és más hangokat jelölhetnek, addig a

FÓRUM Társadalomtudományi Szemle, XVI. évfolyam 2014/4, Somorja

különböző betűkapcsolatok kiejtése megegyezhet. A kiejtéssel a passzív (dekódoló) szótárak foglalkoznak, a helyes ejtést általában a címszó után közvetlenül közlik. A kiejtésnek valójában fontosabb szerepe lenne az aktív (kódoló) szótárakban (azaz a nem anyanyelvre fordító szótárakban), azonban praktikus okokból, ezt a passzív szótárakban tüntetik fel. Aktív szótárak esetében nehézkessé válna annak használata, illetve a szócikket csak zavarossá tenné, ha egy magyar–angol kéziszótárban az ekvivalensek után mindenhol közölnék a kiejtést (vö. Ilson–Brumfit szerk. 1985, 45. p.; Svensén 1993, 69–73. p.; Magay 2004, 60–61. p.).

Az angolpárú szótárírási hagyományok szerint a kiejtések átírásánál az IPA jelei használatosak (a legutóbbi évek angol szótárainak hagyományát követve), a kiejtés jelölése pedig a brit angol kiejtést tekinti kiindulópontnak. A Magyarországon kiadott szótárakban elsőként 1948-ban Országh László használt IPA-jelölést⁸ (Magay 1979, 2–7. p.). A kiejtési jeleket a szótárak általában szögletes zárójelben [] vagy két ferde vonal / / között, ritkábban kerek zárójelben () adják meg. A beszélt nyelv percepciójához és (adekvát) produkciójához elengedhetetlen az egyes szavak szóhangsúlyának ismerete. Míg a magyarban a hangsúly a szó első szótagjára esik (összetett szavak esetében a főhangsúly az első szó első szótagjára, míg a mellékhangsúly a második szó első szótagjára esik), addig az angolban a szóhangsúly elhelyezése bonyolultabb szabályok szerint történik. A szótárak a főhangsúlyt a hangsúlyos szótag előtt álló egyenes felső vesszővel jelölik, a mellékhangsúlyokat pedig egyenes alsó vesszővel. Ha egy-egy szónak léteznek kiejtészváltozatai, azok a vagy kötőszóval, esetleg vesszővel vagy kettős virgulával || választódnak el. Napjainkban egyre inkább terjed az a szokás is, hogy releváns esetekben a brit kiejtés mellett az amerikaiat is megadják. Vannak szótárak, amelyek ezt mindig megteszik, de léteznek olyanok is, melyek az amerikai kiejtést csak a „nem megjósolható” esetekben jelölik és ezt szótári rövidítéssel jelzik is (például Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár).

Kiejtési információ nem kizárólag csak a címszó után fordulhat elő. A szótárak például az igei szócikkeken belül, a rendhagyó múlt idejű alakok kiejtését is közlik. Főneveknél a rendhagyó többes számú alak megadása után is található kiejtési információ, illetve ugyanez igaz a melléknevekre is, ahogyan azt a következő példák is mutatják (vö. Svensén 1993, 69–73. p.).

8. ábra: *go, mouse, good*

go [gou] **I. I. pr** went [went], **pp** gone [gon] **go**
2. szem./regi **goest**, **esz** 3. szem. **goes** **A. mi** 1. **a)**

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*go*)

mouse [maus] **I. fr** **sz** **mic**e [maɪs] **1.** eger **2.** lélek/
szó ember; **little** ~ **of a thing**; **girl** lélek/csendes/
szólag leányka; **egérke** [kitalány] **3.** **infor** eger **4.** **szl**
szó [véraláfutásos szem] **II. mi** **a)** egerészik **b)** ~
gor; **biz** otlalkodik, kiselkedik • **fr** **mouser** **mn/biz**
maulike

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*mouse*)

good [gud] **I. mn** **éfor** **better** [ˈbetə] ~ **or**; **ffok** **best**
[best] **1. a)** jó, kitünő; **biz** the **G- Book** a biblia, a

Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*good*)

⁸ Országh László még középiskolai tanárként nyelvkönyveihez szójegyzékeket szerkesztett, amelyekben már 1939-ben használta az IPA-átírást.

Hagyománynak számít, hogy a szótárak nem adják meg azon összetett szavak kiejtését, amelyek tagjai külön-külön címszóként is megtalálhatók a szótárban, mivel ezek önálló egységként mindig visszakereshetők⁹. Ez bonyolítja és lassítja a használatot, ezért manapság egyre gyakrabban látni példát arra is, hogy az összetett szavak mellett is található kiejtés – ezzel is segítve, gyorsítva a használatot (vö. Svensén 1993, 69–73. p.).

Egyes, a szótárhasználat terén végzett kutatások azt mutatják, hogy sok diáknak okoz gondot a fonetikai jelek értelmezése. Ezen az állapoton a szótárak és a szótárszerkesztők nem tudnak változtatni, bármennyire is igyekeznek felhasználóbarátabb szótárt összeállítani. A kiejtést – sajnos – minden új szónál meg kell tanulni, ezeket pedig az angol nyelvkönyvek, szótárak (legyen egynyelvű vagy kétnyelvű), online szótárak, lexikonok és az egyéb segédkönyvek minden esetben fonetikai jelekkel írják le. Tehát már a szervezett nyelvtanulás korai szakaszában, az iskolában fontos elsajátítani ezeket az ismereteket, hiszen ennek hiánya akár a későbbi nyelvtanulást is gátolhatja (Márkus–Szöllősy 2006, 99–100. p.).

Grafémikai információk

Jelen tanulmány elsősorban a magyar–angol lexikográfiában felmerülő problémákkal foglalkozik, a lexikográfiai gyakorlat során felmerülő problémákat elemzi. Ennek megfelelően jelen fejezetben csupán a leginkább problémát jelentő, eltérő írásváltozatokat tárgyaljuk.

A többközpontú nyelvek esetében, ahol egyszerre több, standardként funkcionáló állami változat létezik, a szótáraknak az egyes állami változatokhoz kapcsolódó írásváltozatokat is kell közölniük. Különösen érvényes ez az angol szótárakra, ahol az írásváltozatok legtöbbször a brit és az amerikai eltéréseket tükrözik (Landau 1984, 77. p.).

Az angol többközpontúságának bizonyítékaként a brit és az amerikai angol külön ágon változott (pl. *aeroplane* [‘repülőgép’] és az *airplane* [‘repülőgép’]; *pyjamas* [‘pizsama’] és a *pajamas* [‘pizsama’]). A szótárak ezeket a változatokat mind a magyar–angol, mind az angol–magyar részben megadják és az amerikai változatot szótári rövidítésekkel jelzik. Bizonyos analogikus változások pedig akár előre is „kiszámíthatóak”, például:

- az *-our* végződésű brit angol változat (*colour, flavour, honour, neighbour*) amerikai angol párja általában *-or* végződésű (*color, flavor, honor, neighbor*),
- a *-re* végződésű brit angol változat (*centre, kilometre, litre*) amerikai angol párja *-er* végződésű (*center, kilometer, liter*),
- az amerikai helyesírás legtöbbször csak az *-ize* végződést engedi meg, például *organize, realize, recognize*, brit használatban azonban az *-ize* és az *-ise* végződés is megengedett (*organize/organise, realize/realise, recognize/recognise*).

Ha a szerkesztők ezen változatok feltüntetése mellett döntenek, akkor a szótáraknak ezeket az eseteket következetesen fel kell(ene) tüntetniük. Ilyenkor a brit változat jelöletlen, az amerikai (vagy egyéb állami) változat mellett pedig ott a földrajzi besorolás (az ame-

⁹ A kiejtést a többemű címszók esetében egyes szótárak csak akkor adják meg, ha ez eltér az alkotóelemek szokásos kiejtésétől (például Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár).

rikai angol esetében a *US* vagy *AmE* rövidítés). Ahogyan a következő ábra mutatja, az amerikai változat csupán egy utaló szócikk, ahol a brit változathoz irányít a szótár, a szócikk helytakarékoság miatt csak a brit angol változatnál van kidolgozva. A magyar–angol részben pedig helytakarékosági okokból sok esetben csak az eltérő végződést közlik.

9. ábra: *liter* ~ *litre*, *color* ~ *colour*, *liter* ~ *szín*

lit [ˈlɪtə] /ˈlɪtər/ US → **litre**¹

Ország László–Magay Tamás–Futász
Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-
szótár (*liter*)

color [ˈkɒlə] /-ər/ US → **colour**

Ország László–Magay Tamás–Futász
Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-
szótár (*color*)

lit /n (roe 1) litre, US litre (roe 1); 5 ~ **bor** 5 litres of wine

Magay Tamás–Ország László Magyar–angol
kéziszótár (*liter*)

Az *organize*, *realize*, *recognize* angol igék esetében más a helyzet, ezeknél az igéknél a szócikken belül (általában a kiejtés jelölése után) megadják az *-ise* végű írásmódot is, azonban itt a minősítés már felesleges. A magyar–angol részben általában már csak az *organize*, *realize*, *recognize* alakok vannak ekvivalensként megadva, mivel ezek a gyakoribb változatok. Vannak szótárak, ahol az *-ise* végződésű változatok a szócikken belül egyik szótári részben sem jelennek meg.¹⁰ A következő ábra ezeket a különbségeket szemlélteti.

litre [ˈlɪtə] /n litre (= 1,75 pint)

Ország László–Magay Tamás–Futász
Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-
szótár (*litre*)

colour [ˈkɒlə] /-ər/, US **color** /-ər/, *fn* 1. szín; paint in bsp
~s vmt derős színekkel esettel 2. festőanyag, festék, barna
~s festékdoboz 3. arcszín; **change** ~ elvörösödik, elpaleskedik
elsápad, **lose** ~ elsápad 4. a) **sz** **colours** nemzeti szín
the national ~s nemzeti színű zászló; **big** **pan** **in**
examination **with flying** ~s könnyen átmege (a vizsgán)
kitűnő eredménnyel teszi le (a vizsgát); **sail** **under false**
idegen lobogó alatt fut (*hajó*); hamis színben tüni
magát **b)** *sp* színek, mez (*csapat*) **c)** szín (*hátyal*)
5. a) színezet, látszat, arculat; **local** ~ sajátos (itt-
színezet); **big** **come out** (v. **show oneself**) **in one's true**
igaz valójában mutatkozik meg, leveti az álarcot; **to**
mutatja valódi énjét; **b)** kifogás, ürügy, hamis látszat **6. in**
hangsín **II. nn** színes, szín- **III. A. ist** 1. színez, színe
(be)fest, kiszínez 2. *pej* szépítget, kiszínez, hamis beállítás
ad elő; ~ a **lie** hazugságot elkövető **B. tit** 1. színdíj,
festődik (vm), érik (*gyümölcs*) 2. elpirul, elvörösödik,
kipirul

Ország László–Magay Tamás–Futász
Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi-
szótár (*colour*)

szin¹ /n 1. *alt* colour (US -or), [*árnyalat*] tint, hue, shade,
[*ruhafestés*] dye, [*autó*] paint-work (colour v. US color);
tiszta ~ek primary colours (US -or); ~ét **vesztette** it has
faded/discoloured (US -ored), it has lost its colour (US -or);
~ét **sem láttam** **már 2 hete** I haven't seen anything of
him/her for a fortnight; ~ét **sem láttam** a pénznek I
haven't seen any sign/trace of the money; **vknek a** ~eiben
indul run* under sy's colours (US -ors); → **csapat**,

Magay Tamás–Ország László Magyar–angol
kéziszótár (*szín*)

¹⁰ Ezekre az eltérésekre a szótár elején, a bevezetőben a szerkesztők felhívják a figyelmet, valamint minden oldalon, a lapok alján található példák is figyelmeztetnek erre (Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár, xiv. p.; Varga–Lázár 2000. Magyar–angol szótár, viii. p.).

10. ábra: *organize*, *szervez*

organize /'o:ɡənaɪz/ ① (meg)szervez, (meg/el)rendez ② (el)jintéz, rendez ③ szervezkedik

organize ['o:ɡənaɪz || 'ɔ: –], **-ise** i **A. tit 1. pol** (meg)szervez [partot, szervezetet] **2. a)** (meg)rendez [kiállítást, lát b) beoszt [szabadidőt] **c)** *biz* beszeres vmit. gondolkodik vmiről **3.** organikussá/szervezéssé tesz **B. tit 1** szervezéssé válik/lesz, szerves anyaggá válik/lesz **2. a)** *organizál*, alakul **b)** szerveződik, szervezébe tömörül, szervezkedik **3.** szervezői munkát végez) + *nn* **organiz-**

Varga György–Lázár A. Péter *Angol–magyar szótár (organize)*

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán *Angol–magyar kézisztár (organize)*

szervez ① *organize, arrange, stage* ② [intézményt:] *found, establish, set^{up} smth up*

SZERVEZ i **1.** [programot, konferenciát stb.] *organize, [kétsébb találkozást stb.]; arrange; társasutazást ~ organize a package; conducted tour* **2.** [intézményt] *set^{up} up, found, establish; → hadsereg*

Varga György–Lázár A. Péter *Magyar–angol szótár (szervez)*

Magay Tamás–Ország László *Magyar–angol kézisztár (szervez)*

A múlt idejű igék esetében változatok is előfordulhatnak. Például a *dive* ('*fejest ugrik*') ige múlt idejű (*past tense*) alakja az amerikai angolban főként *dove*, a brit angolban legtöbbször *dived*. A kétféle változatot a szótárak legtöbbször megadják, de az amerikai minősítés ilyenkor sokszor elmarad, talán a zsúfoltság elkerülése érdekében – bár megfelelő tipográfiával ezen lehet segíteni.¹¹ Erre mutat példát a következő ábra.

11. ábra: *dive*

dive [daɪv] **I. i** /*pt/pp* **dived, pt/US dove** [dɒv] **A. tit 1. a)** *fejest ugrik, beugrik [vízbe], lemerül, alámerül [tengeralattjáró], lebukik, alábukik [búvár]* **b)** *bukik, zuhan [repülőgépe]; ~ down on the enemy* *célre lecsap/rácap [repülő]* **c)** *belemerül, beleveti magát; *biz* ~ into a mystery* *beleveti magát (v. belemerül) egy titok/rejtély kibogozásába* **2. *biz* ~ into the bushes *eltűnik a bokrok közt; *biz* ~ into one's pocket* *gyorsan a zsebébe nyúl* **B. tit US *biz* *beveri, bedob [vízbe]* **II. ft 1. a)** *lemerülés, alámerülés, alábukás [víz alá], leszállás [búvár]; *biz* make a ~ into one's pocket* *gyorsan belenyúl a zsebébe* **b)** *sp* *ugrás, lecsúszás (ugrás), műugrás; high ~ toronyugrás* **c)** *US sp* *tigrisugrás [tornában]* **2. kat** *zabánrepülés, zuhanás* **3. US szl** [*rosszabírás szórakozóhely*] *lebuji, létszó báló* **4. sp** *szl* *tettetett kiütés [fóklövésben], megjárt szabálytalanság, művés [labdarúgásban]; take a ~ [kiütést színel, művészt végez] elődobja magát, színészkedik*****

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán *Angol–magyar kézisztár (dive)*

Hasonló a *travel* ('*utazik*') ige, melynek ragozott alakjai a brit angolban *travelled* és *traveling*, az amerikai változat azonban *traveled* és *traveling* lesz; a tövégi mássalhangzó megkettőződése elmarad az amerikai változatoknál, például *cancel* (*cancelled, cancelling – canceled, canceling*), *quarrel* (*quarrelled, quarrelling – quarreled, quarreling*). A szótárak ebben is eltérően foglalnak állást. A következetesség érdekében azonban erre a különbségre is célszerű mindig felhívni a figyelmet. A következő ábra mutat erre egy példát.

11 Mivel a magyar–angol részben a szócikk átláthatósága érdekében a szótárak a rendhagyó igéket csillaggal, rombuszsal vagy egyéb jelekkel jelölik, a rendhagyó alakok csak a függelékben szerepelnek, ahol azonban az eltérő változatokat mindig felsorolják.

12. ábra: *travel*

travel [ˈtrævl] **1.** GB -H-, US -I- **A.** *tsi 1.* beutazik [területet] **2.** megtesz [távolságot] **3.** hajt [nyújt] **B.** *tni 1. a)* utazik, utazás(ok)a) tesz; ~ **by air** repülőgéppel/repülővel utazik/megy, repül; ~ **first class** első osztályon utazik; **wine that won't** ~ nem szállítható bor **b) gazdál házal, utazik; ~ **in soap** szappanban utazik, szappant árul [kereskedelmi utazó] **2. a)** megy, jár, halad **b)** terjed [hír, hang, fény]; **light** ~s **faster than sound** a fény a hangnál gyorsabban terjed **3.** műsz mozog, jár [alkatrész] **II.** *fn 1.* utazás **2.** forgalom [főútvonalon]**

Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kéziszótár (*travel*)

Ezeket az eltéréseket a szerkesztők gyakran a magyar–angol részben is feltüntetik. Magay Tamás–Ország László 2000-ben kiadott Magyar–angol kéziszótára például a tövégi mássalhangzójukat kettőző angol igékben betűvastagítás jelzi a kettőzést. Az ezzel ellentétes amerikai használatot pedig az ábrán látható módon tünteti fel.

13. ábra: *utazik*

utazik /ik / **1.** (tbova) go^{*} to, leave^{*} for; **mikor** ~ik? when are you leaving?; **hova** ~ik? where are you going?, where are you off to?; **holnap Prágába** ~ik he leaves for Prague tomorrow **2.** [turisztikai célból] travel, go^{*}/be^{*} travelling (US -I-), be^{*} touring (round) [a place]; **sokat** ~ik do^{*} a lot of travelling, travel (US -I) a lot, move about a lot, be^{*} always on the move; **Európába** ~ik be^{*} travelling/going round Europe, be^{*} touring Europe; **külföldre** ~ik travel

Magay Tamás–Ország László Magyar–angol kéziszótár (*utazik*)

Az állami változatok jelölésekor kiemelten fontos a következetesség. Ha a szótár úgy dönt, hogy az amerikai változatot is szerepelteti, akkor azt mindenhol következetesen alkalmaznia kell. Fontos az is, hogy ilyen esetben az eltérő alakok az angol–magyar részben címszóként is szerepeljenek, hiszen a szótárhasználó csak így találja meg a keresett szót (legyen az brit vagy amerikai angol).

Grammatika

Ez a fejezet a szótárban található nyelvtani információkról szól, mégpedig a leíró nyelvészet hagyományos felosztást követve először a morfológiát, majd a szintaxist érintő kérdéseket érinti.

Morfológia

Howard Jackson a szótárban található grammatikai információkat a következőképpen foglalja össze. A szótárhasználó négyféle grammatikai információt várhat el a szótártól. A szótár először is megadja a szavak analóg képzési formájától eltérő alakokat (inflexió); közli a szófajjal kapcsolatos információkat; megadja a szó szintaxisát érintő információkat (tárgyas vagy tárgyatlan ige stb.); végül példamondatok segítségével explicit módon is közli grammatikai információkat (Jackson 1985, 54. p.).

Ebben az alfejezetben az első két kérdéssel, az inflexióval és a szófaj megadásával foglalkozunk. A szintaxist – annak komplexitása miatt – a következő rész tárgyalja majd. A morfológiai kategóriák közül csupán azokkal foglalkozunk, amelyek a magyar–angol, angol–magyar szótárírás szempontjából fontosak (így például nem tárgyaljuk a címszavak szótári alakjait érintő, a szótárírás szempontjából irreleváns kérdéseket). Mivel a Magyarországon kiadott szótárak célközönsége magyar anyanyelvű, ezért a nyelvtani információk általában az angol nyelvet érintik (ti. az minősül új, nem ismert, nem elvárható információnak). Az angol anyanyelvi használónak nem kell elmagyarázni, hogy például a *knowledge* szó egy nem megszámlálható főnév vagy a *mouse* főnév többes száma rendhagyó, azonban a magyar nyelvtanulóknak ezek a nyelvtani információk nagyon is lényegesek (vö. Atkins–Rundell 2008, 488. p.).

Fontos tehát, hogy mivel a Magyarországon megjelenő magyar–angol, angol–magyar szótárak célközönsége túlnyomórészt magyar anyanyelvű „felhasználó”, ezért a nyelvtani információknak, a szófajok neveinek magyar nyelvűnek kell lennie (pl. *fn*, *mn*). A szótárakban a kiejtést (vagy ha van, akkor az eltérő írásváltozatot) a címszó szófaji jelölése követi. Vannak olyan szótárak, ahol a többbelemű szavak kiejtése nincs megadva, ebben az esetben a címszó után közvetlenül a szófaj áll. Ha a címszó több szófajú, akkor két megoldás lehetséges. Az egyik lehetőség, hogy a különböző szófajokat egy címszón belül, római számokkal, betűkkel vagy különböző szimbólumokkal különítik el. A másik pedig, hogy a több szófajú szavak mindig külön szócikkbe kerülnek. Igék esetében a tárgyas és tárgyatlan használatot nem minden szótár jelzi expliciten. A szerkesztők ilyenkor arra hivatkoznak, hogy ez a jelentésből, a példákából stb. mindig egyértelműen kiderül (Varga–Lázár 2000, viii. p.).

2000-ben jelent meg Varga György és Lázár A. Péter angol–magyar és magyar–angol szótára, melyben legtöbbször elmarad a szófaji jelölés (egyszófajú szavaknál), amit a szerzők azzal indokolnak, hogy a szófaj a legtöbb esetben egyértelműen kikövetkeztethető a jelentésből. Csak akkor adják meg a szófajt, ha a szó több szófajú. A szófaji jelölés mellett ezeket a szavakat szürke árnyékolással is jelzik, felhívva a szótárhasználó figyelmét az eltérésre (Varga–Lázár 2000, iv. p.). A szófaj megjelölésére saját lexikográfiai tapasztalataink alapján szükség van, különösen a passzív (dekódoló) szótárakban (itt persze fontos a szótárhasználó grammatikai kompetenciája is), mivel a szófaji jelölés a szótárhasználónak azonnali információval szolgál a szófaji kategóriákkal összefüggő egyéb grammatikai információkról. Ha tehát a szótárhasználó azt látja a szótárban, hogy *car* [...] *fn* és ismeri a rövidítést, akkor grammatikai kompetenciája révén implicit módon felismeri a szó nyelvtani (és általában használati) szabályait, azaz, hogy állhat előtte határozott vagy határozatlan névelő, illetve mivel rendhagyó alakot nem közöl a szótár, ezért a többes számát is szabályosan képezheti. Tudja azt is, hogy a szó mondatba helyezve lehet alany vagy állítmány. Tehát azonnal rendszerbe tudja helyezni a szót és már ennek a plusz információnak a birtokában kapja meg a szócikktől a jelentéseket, valamint az egyéb, részletesebb grammatikai információkat (Hoenigswald 1962, 103–110. p.; Ilson–Brumfit szerk. 1985, 55. p.; Svensén 1993, 81–82. p.; Magay 2004, 61.).

Az angol–magyar rész főnévi címszavai esetében, a rendhagyó többes számú alakokra fel kell hívni a szótárhasználó figyelmét. A rendhagyó többes számú alakok a kiejtés, illetve a szófaj után következnek. Úgy helyes, ha itt is magyar nyelvű rövidítés áll a használók előtt, azaz a legtöbbször *tsz* vagy *tbsz*. Léteznek olyan több jelentésű főne-

vek, ahol jelentésenként különbözik a többes szám, például a *mouse* ('egér') esetében, ahol az állat-egér többes száma *mice*, míg a számítógépes egér többes száma lehet *mouses*, ugyanakkor *mice* is. Ilyenkor a többes számot mindig az adott jelentésnél kell szerepeltetni, mégpedig a jelentésszám után. Azoknál a főneveknél, ahol a rendhagyó és a szabályos alak egyaránt használatos, mindkét alakot meg kell adni: *curriculum* ('tananyag, tanterv') *curricula* vagy *curriculums*. A magyar–angol részben helytakarékossági okokból, valamint a szócikk átláthatósága érdekében a legtöbb szótár csillaggal, kis karikával vagy egyéb jelek segítségével hívja fel a használó figyelmét arra, hogy a főnév rendhagyó (a rendhagyó alakokat pedig a függelékben tünteti fel). Gyorsítaná azonban a szótárhasználatot, ha ezek a rendhagyó alakok az ekvivalensek után szerepelnének, így ehhez az információhoz azonnal hozzá lehetne férni (ez valójában a szótár terjedelmét sem növelné különösen). Léteznek olyan tipográfiai megoldások, melyekkel átlátható és könnyen kezelhető marad a szócikk még akkor is, ha ezek a rendhagyó alakok mindig az angol ekvivalens után fel vannak sorolva (Mozsárné–P. Márkus 2006. Angol–magyar/Magyar–angol tanulószótár; Magyar–Ország 2000. Magyar–angol kézisótár).

A rendhagyóan képzett mellékneveknél a kiejtést, illetve a szófajra vonatkozó információkat az angol–magyar részben – melléknevek esetében – a közép- és felsőfok rendhagyó alakja követi, melyeket sokszor rövidítések vezetnek be (pl. *kfok*, *ffok*).

Rendhagyó igék esetében a szótár az angol–magyar részben a kiejtés, illetve a szófaj után felsorolja a múlt idő (és/vagy múlt idejű melléknévi igenév) rendhagyó alakjait. A rendhagyó alakokat bevezető rövidítések ilyenkor lehetnek angol nyelvűek (az angol egynyelvű szótárakban használatos *pt*, *pp*), mivel ezek a grammatikai tulajdonságok a magyarra nem, csupán az angol nyelvre jellemzőek. A szótárakban a rendhagyó igék általában a függelékben összegyűjtve is szerepelnek. A könnyebb tanulhatóság érdekében ilyenkor hasznos, ha a rendhagyó alakok mellett a kiejtést is megtaláljuk. Helytakarékossági okokból, valamint a szócikk átláthatósága érdekében a magyar–angol részben az angol rendhagyó igéket csillag, rombusz vagy egyéb jelek segítségével jelöli a szótár. A rendhagyó igék pedig a függelékből kikereshetők.

A szótárak egyre gyakrabban veszik fel (követve az egynyelvű szótárak példáját) azokat az alakokat is, amelyek ugyan nem rendhagyóak, de a múlt idő képzése során írásukban – akár rendszerszerű – változás megy végbe (például *apply* ige múlt idejű alakja *applied*). A szótárhasználó ezzel fontos helyesírási információkhoz juthat. 2000-ben Varga–Lázár páros szerkesztésében megjelent angol–magyar és magyar–angol szótárban a szerkesztők az oldalak alján végigfutó példákkal hívják fel a nyelvtanulók figyelmét arra, hogy például igéknél az *-ing* végződés előtt eltűnik a néma *-e* (*make* – *making*); vagy ragozott alakokban a tővégi *-y* *-ie*-re változik (*baby* – *babies*; *cry* – *cries* – *cried*; *happy* – *happier* – *happiest* (Varga–Lázár 2000. Angol–magyar szótár, xiv. p.; Varga–Lázár 2000. Magyar–angol szótár, viii. p.).

A szótárban található morfológiai információk a nyelvtanulók számára nagyon fontosak, ezért minden szótárnak igyekeznie kell ezt az igényt maximálisan kielégíteni. A szótárakban szereplő információk közül ez lehet az első olyan fontos pont, ahol a nyelvtanulók szemszögéből is érdemes vizsgálni a kérdést.

Szintaxis

Ahogy az Al-Kasimi *Linguistics and Bilingual Dictionaries* című művében megjegyzi, fontos, hogy a szótár minden információt megadjon a nyelvtanulónak anélkül, hogy egyéb nyelvtankönyvekhez kelljen fordulniuk (Al-Kasimi 1977, 50–52. p.).

A szótáraknak a szócikkekben közölniük kell az adott címszóval kapcsolatos legfontosabb, szintaxisra vonatkozó információkat. Ez különösen fontos az aktív (kódoló) szótárakban, hiszen, nem elég az angol ekvivalens ismerete, a nyelvtanulónak tudnia kell azt nyelvtanilag helyes mondatba illeszteni (Chan–Taylor 2001, 170. p.; Magay 2004, 61. p.). Yakov Malkiel már 1971-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a nyelvtanulók (akikből legtöbbször hiányzik a lelkesedés és megfelelő nyelvészeti adottság) nem szeretik, ha megszakítják őket és nyelvtankönyvekhez kell fordulniuk, mivel az időigényes. A használó vágya, hogy azonnal és egy helyen összegyűjtve megkapja a szükséges grammatikai és lexikai segítséget (Yakov Malkielt idézi Al-Kasimi 1977, 50–52. p.). A szótáraknak pedig igyekezniük kell ezt az igényt kielégíteni. Nyelvtannal kapcsolatos információk nem csak a szócikkekben, hanem a szótár elején, a bevezető és a szótár bemutatása után is előfordulhatnak. Készíthető egy grammatikai összefoglaló, amelyben érdemes összegyűjteni az angol nyelv legfontosabb morfológiai és szintaktikai szabályait. Egyre gyakoribb azonban, hogy a szótárban elszórva (például ún. információk ablakokban) találhatunk hosszabb-rövidebb nyelvtani összefoglalókat (így van például a Grimm Kiadó tanulószótáraiban). Ezek az információk mind fontosak, azonban a közölt információmennyiséget tekintve fontosabb, hogy a szótárhasználó az adott szócikkben megtalálja, illetve megértse azokat a legfontosabb szintaktikai információkat, amelyek támogatják az idegen nyelven való szóbeli vagy írásbeli megnyilatkozást (Salerno 1999, 210–211. p.; Bogaards–Van der Kloot 2001, 97–99. p.).

Igék esetében például nem elég csupán a tranzitivitással foglalkozni, hiszen attól még a nyelvtanulók nem tudnak grammatikailag helyes mondatokat képezni. Mind az igék, mind a melléknevek esetében fontosak a vonzatok, hiszen szintaktikai környezetbe helyezéskor ez lehet az egyik legfontosabb tudnivaló. Mivel a másodnyelvi grammatikai információk a magyar–angol részben különösen fontosak (a cél, hogy a használók az idegen nyelven is grammatikailag helyes mondatot alkossanak), ezért a vonzatokkal kapcsolatos információk itt általában tipográfiaiailag is ki vannak emelve (Ilson–Brumfit szerk. 1985, 56–59. p.; Magay 2004, 61. p.). Lássunk erre két példát:

14. ábra: *elrémül*

elrémül be scared (amitől: *of*), be frightened/horrified (amitől: *at/by*)

Varga György–Lázár A. Péter Magyar–angol szótár (*elrémül*)

elrémül *t (amitől)* be* scared (of), be* frightened/horrified (at/by)

Magay Tamás–Országh László Magyar–angol kéziszlótár (*elrémül*)

Az angol–magyar részben is hasznos, ha a vonzatok – tipográfiaiailag – ki vannak emelve, azonban előfordul, hogy a vonzatokat ebben a részben csak implicit módon, példamondatok illusztrálják.

A melléknevek esetében egy másik nagyon fontos, szintaxisra vonatkozó információt is meg kell adnunk akkor, ha a melléknév nem jelzőként, hanem értelmezőként használatos: például a *nagy horderejű* ('of great importance/significance') melléknév

mondatba foglalva a főnévhez képest posztponált helyzetű. Ezeknél a mellékneveknél mindig rövidítéseket kell alkalmaznunk (amivel felhívható a használó figyelme az eltérő használatra), illetve a példamondat is elengedhetetlen, hiszen nem biztos, hogy a használó pontosan és helyesen értelmezi ezeket a rövidítéseket.

Az angol nyelvben található olyan főnevek, amelyek ugyan formailag többes számúak, jelentésük azonban inkább az egyes szám felé mutat (illetve mondatba helyezve utánuk egyes számú igei alak áll) és megszámlálhatatlanok. Ilyen például a *news* ('hír, újság'), *billiards* ('biliárd'), *measles* ('kanyaró') stb. Mondatba helyezve: *What is the news?* ('Mi újság?')

A fenti példával ellentétben bizonyos főnevek alakilag egyes számúak, ám jelentésük miatt többes számúnak számítanak (azaz utánuk mindig többes számú állítmány áll), például: *police* ('rendőrség'). Mondatba helyezve: *The police were quick.* ('A rendőrség gyors volt.')

Bizonyos főnevekhez egyes és többes számú ige is kapcsolódhat attól függően, hogy a főnév egyedi vagy gyűjtőnévi jelentésben használatos. Ilyen például a *family* ('család'), *government* ('kormány') vagy *army* ('hadsereg'). A használatbeli különbségre álljon itt két példa: *My family lives in London.* ('A családom Londonban lakik.'), *The family are in the garden.* ('A családtagok a kertben vannak.')

A főnevek egy része pedig csak többes számban használható. Ilyenek például a *trousers* ('nadrág'), *glasses* ('szemüveg'), *shoes* ('cipő') stb. Egyes számú használatkor az a *pair of* kvantorral együtt fordul elő: *a pair of trousers* ('[egy] nadrág'); *a pair of glasses* ('[egy] szemüveg'). Mondatba foglalva: *I need a new pair of glasses.* ('Szükségem van egy új szemüvegre.')

A szócikkekben található grammatikai információkat a lehető legegyszerűbben kell megfogalmazni és csak akkor szabad rövidítéseket alkalmazni, ha nem létezik egyéb megoldás (hiszen a rövidítés feloldása nem minden szótárhasználó számára egyértelmű feladat – mivel azt is tudjuk, hogy a bevezetőt a használók nem szokták elolvasni). A használt rövidítéseknek pedig mindig egyértelműnek kell lenniük.

Szemantika

A következőkben a kétnyelvű szótárakban található fordítások (célnyelvi megfelelők, ekvivalensek) minőségével, mennyiségével, a polisziemiával és a jelentésmegkülönböztetéssel fogunk foglalkozni, valamint szó esik majd a szótár metanyelvéről és a minősítési rendszeréről is.

Ekvivalensek

Míg a jelentésközvetítés az egynyelvű szótárakban definíciók, értelmezések formájában történik, addig a kétnyelvű szótárak fordításokat (célnyelvi megfelelőket, ekvivalenseket) rendelnek az adott címszóhoz. A kétnyelvű szótárak egy forrásnyelvet és – legalább – egy célnyelvet alkalmaznak. Ha a használó nyelve és a szótár forrásnyelve megegyezik, aktív, vagyis kódoló szótárról beszélünk. Ha azonban a szótárhasználó nyelve a célnyelvvel egyezik meg, a szótárat passzívnak, vagyis dekódolónak tartjuk (Atkins–Rundell 2008, 39–41. p.; Fontenelle szerk. 2008, 44–45. p.).

Egy kétnyelvű szótár szerkesztésének ebben a fázisában is rendkívül fontos kérdés, hogy ki a szótár célközönsége, milyen anyanyelvű használó fogja majd forgatni. Ha a szótár forrásnyelve az angol, használói pedig a célnyelvet beszélők (tehát esetünkben magyar anyanyelvűek), akkor fő kérdés az, hogy mit jelent anyanyelven az adott szó – a szótárnak tehát ehhez képest kell adekvát információkkal szolgálnia. Az anyanyelvről (magyarról) idegen nyelvre fordító szótár esetében pedig a kérdés inkább úgy szól: hogyan mondjuk? (Magay 1979, 102. p.)

A szerkesztőknek meg kell találniuk mindkét nyelven a helyes és pontos ekvivalenseket, és el kell fogadniuk azt is, hogy a teljes szemantikai fedés a legtöbb esetben nem érhető el, különösen nem az elvont vagy átvitt jelentésű szavaknál. Ezek esetében ugyanis szinte lehetetlen megtalálni a mindenben, vagyis jelentésben, hangulatban, stílusban stb. azonos, azaz „adekvát megfelelőt”. A probléma természetesen sokrétű, de a gyökere mindenképpen a két adott nyelvközösség nyelvi tudatában jelentkező különbségekre vezethető vissza. Gondolhatunk az eltérő földrajzi elhelyezkedésre, Anglia elszigeteltségből adódó sajátosságaira (ezért például gazdag az angol hajózási szókincse), a két ország eltérő gazdasági, társadalmi és politikai rendszerére. Vegyünk egy egyszerű hétköznapi példát, akár a tegezés és a magázás kérdését, amely mára az angolból teljesen eltűnt. Két különböző nyelvről, két különböző kultúrában élő nemzetről van szó, ezért a különbségek az élet szinte minden területét érintik (Magay 1979, 103–107. p.; Svensén 1993, 140–142. p.; Gottlieb–Mogensen szerk. 2007, 294–296. p.).

Az „egy szó = egy ekvivalens” ideális esete csak ritkán valósítható meg (például *szetoszkóp* – *stethoscope*; *leap year* – *szökőév*). A címszavak többségében azonban nem egy, hanem sokkal több ekvivalenset kell megadnunk. A túl kevés ekvivalens esetében fennáll a veszély, hogy a szerkesztőnek nem sikerül kimerítenie a forrásnyelvi szó jelentéstartalmát, azonban a túl sok ekvivalens sem szerencsés, mivel azzal a szótárhasználó dolgát nehezítjük a megfelelő ekvivalens kiválasztásában. Az ekvivalensek felsorolásánál tehát fontos a mennyiségi és talán még fontosabb a minőségi tényező. Ez utóbbin a behelyettesíthetőséget és a használhatóságot kell érteni. Fontos ugyanis, hogy a szótárhasználó a fordításnál ezeket az ekvivalenseket be tudja illeszteni a szövegbe, valamint valóban használni is tudja azokat (Magay 1979, 108–110. p.; Svensén 1993, 143–145. p.).

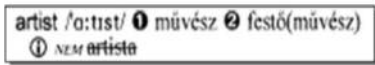
Ideális esetben tehát megvalósul az „egy szó = egy ekvivalens” példája, amikor az ekvivalensnek sikerül száz százalékos fedést elérnie. Példa lehet erre: *record player* ('lemezjátszó'), *armed forces* ('fegyveres erők'), *throw in the towel* ('bedobja a törülközőt'), *not see the wood for the trees* ('a fától nem látni az erdőt') stb. Ha jobban megnézzük a példákat, akkor láthatjuk azt is, hogy tükörfordításokról van szó, amelyek száma azonban a szótár teljes anyagát tekintve elenyésző (Magay 1979, 170–172. p.).

Bár ritkán, de előfordulhat az is, hogy a szónak egyetlen magyar megfelelője van, ami tulajdonképpen nem más, mint maga az angol szó, amely időközben a magyarban jövevényszóvá vált és írása a magyar helyesíráshoz igazodott, például: *influenza* ('influenza'), *camping* ('kemping'), *motel* ('motel'), *television* ('televízió'), *jazz* ('dzsessz'), *tennis* ('tenisz') stb. A fennálló, azonban csak látszólagos hasonlóságok miatt azonban mindig figyelni kell az álbarátokra (Magay 1979, 170–173. p.).

A szótárhasználók számára nagyon hasznos lehet, ha a szerkesztők a szótárban az álbarátokra is felhívják a figyelmet. Például az angol *traffic* magyarul nem 'trafik', az *artist* magyarul nem 'artista', a *cakes* pedig magyarul nem 'keksz'. A 2000-ben megjelent

Varga–Lázár-féle Angol–magyar és Magyar–angol szótárban a szerzők igyekeztek minél több esetben bemutatni ezeket az álbarátokat, ezzel is segítve a félrefordítások elkerülését.

15. ábra: *artist*



Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*artist*)

A szótár egészét tekintve az ekvivalensek voltaképpen nem teljes, csupán hozzávetőleges ekvivalenseknek (*near equivalents*) tekinthetők. Mindamellet a szótárszerkesztő fő célja, hogy minél pontosabb megfelelőt találjon, amely sokszor nagyon nehéz. Gondoljunk például az ételek neveire: *sausage* ('kolbász, virsli, hurka'), *stew* ('ragu, pörkölt'). De hozzátunk magyar példákat is. Hogyan fordítsuk a magyar *főzelék, túrós csusza, töltött paprika* és hasonló szavakat angolra? Hozzávetőleges ekvivalenseket kell megadnunk, hiszen ezek általában olyan kultúrspecifikus szavak, amelyek olyan tárgyakat, fogalmakat jelölnek, amelyek csak az egyik kultúrában léteznek. A kultúrspecifikus szavak gyakoriak például az oktatás, politika, gazdaság, jog területén, de például az adott kultúra ételeit vagy szokásaival kapcsolatos szavait is ugyanilyen nehéz lefordítani. A már említett kulturális különbségek miatt nem tudjuk egy adott ekvivalenssel tökéletesen lefedni a szót, ezért sokszor több ekvivalens (melyek tulajdonképpen szinonimák) kell megadnunk, megpróbálva kimeríteni a forrásnyelvi szó minél pontosabb jelentéstartalmát (Al-Kasimi 1977, 61. p.; Magay 1979, 170–173. p.; Svensén 1993, 143–145. p.; Magay 2004, 63. p.; Gottlieb–Mogensen szerk. 2007, 294–295. p.).

Ekvivalensek hiánya esetén körülíró értelmezéseket kell alkalmazni. Ezeket érdemes csúcsos zárójelben < > vagy szögletes zárójelben [], az ekvivalensektől eltérő betűtípussal megadni, hogy tipográfiai is elkülönüljenek az ekvivalensektől. Ezek a lefordíthatatlan elemek tulajdonképpen olyan szavak, amelyek a másik nyelvben nem léteznek, teljesen ismeretlenek és valójában a másik nyelven nincsenek is megnevezve. Ilyenkor nem tehet mást a kétnyelvű szótár, mint hogy az egynyelvű szótárakhoz hasonló értelmezéseket alkalmaz. A fent említettekhez hasonlóan itt is a gazdaság, oktatás, vallás stb. köréből kerülnek ki a szavak, de léteznek olyan, az adott kultúrára jellemző szokások vagy akár ételek, amelyekre nem lehet ekvivalens megadni (Magay 1979, 170–176. p.; Sherwood 1981, 103–104. p.; Magay 2004, 63. p.; Gottlieb–Mogensen szerk. 2007, 294–295. p.).

Jelentések elkülönítése

Trivialitás, hogy a szavak lehetnek egyjelentésűek vagy többjelentésűek. Amennyiben a szó többjelentésű, a címszón belül a különböző jelentéseket legtöbbször arab számok vezetik be. Az 1755-ben megjelent a *Dictionary of the English Language* (Az angol nyelv szótára) Dr. Samuel Johnson munkája, melyben a szavak különböző jelentéseit már számozással (arab számok) különíti el. Pár évvel korábban, 1749-ben jelent meg Benjamin Martin szótára, itt találkozhatunk legelőször számozott jelentésekkel, azonban az ötlet,¹² miszerint a jelentéseket számokkal kell elkülöníteni, tulajdonképpen Johnstontól származik (Atkins–Rundell 2008, 271. p.).

Az általános kétnyelvű kézisztárak a jelentések sorrendjének megállapításában általában a gyakorlati, nem pedig a tudományos (történeti, etimológiai) elvet követik. A jelentések sorrendjének felállításakor legfontosabb elv a gyakoriság, azaz lehetőleg a leggyakoribb jelentés legyen az első, majd ezt kövessék a kevésbé gyakori és végül a ritkább szavak, a konkréttól az absztrakt (átvitt) jelentések felé. Mindemellett célszerű az általános jelentéstől a speciális (szaknyelvi) irányába haladni (Hartmann szerk. 1984, 8. p.; Magay 2004, 63. p.; Atkins–Rundell 2008, 250–252. p.).

A szótárban szótári minősítéseket, irányítószókat vagy glosszákat (a kézisztárak ritkán, de képeket is) alkalmaznak a jelentések elkülönítésére, illetve a jelentések pontosítására. Mivel a Magyarországon megjelenő magyar–angol, angol–magyar szótárak célközönsége a magyar szótárhasználó, ezért a nyelvtani információk, a szófajok nevei stb. magyar nyelvűek. Ugyanez igaz az irányítószókra és az egyéb szótári minősítések-nél használt rövidítésekre is. Az irányítószók használata nagyon fontos, segítségükkel tudja a lexikográfus megjelölni az adott ekvivalens használhatósági körét, ezzel is elkülönítve a többi ekvivalenstől. Az irányítószók segítségével a szótárhasználók gyorsabban megtalálják a szótárban a helyes ekvivalenst, használatuk tehát elengedhetetlen a nyelvtanulóknak készülő kétnyelvű szótárakban. Az irányítószó lehet egy szó, egy közeli szinonima, de ha szükséges, akkor akár többszavas értelmezés is. Ezek többféleképpen jelenhetnek meg a különböző szótárakban, egy azonban nagyon lényeges: egyszerű és félreérthetetlennek kell lennie. Gyakori hiba az irányítószók megadásánál, hogy túlbonyolítják azokat, mint ahogy a következő példát: **felvesz** ... 3. (*kabátot, nadrágot*) ... A hiba természetesen az, hogy ennél sokkal egyszerűbben meg lehet adni az irányítószót erre a jelentésre, például a gyűjtőnév (*ruhát*) használatával. Ezzel gyorsabban, világosabban és egyszerűbben el tudjuk vezetni az olvasót a pontos jelentéshez. Főnévi címszók esetében az irányítószók leggyakrabban a következők: fogalomkör-szűkítő megjegyzés, magyarázat vagy a használati kör megjelölése, például a *barázda* címszó alatt 1. (*földben*) ... 2. (*arcon*) ... 3. (*lemezen*) ... Azonban előfordulhat az is, hogy az irányítószó tulajdonképpen a címszó szinonimája, például: **lakás** ... 2. (*tartózkodás*) ... Az irányítószók gyakran, főként az igéknél, a címszóval alkotott szókapcsolat (vagy kollokáció) szerves alkotóelemei, például a *játszik* szócikkben (*szerepet*) *act, play*. Igék esetében az irányítószó tehát lehet egy utalás a cselekvés tárgyára vagy módjára, például: **kivág** ... 2. (*fát*) ... Lehet azonban a cselekvő alanyra való utalás is, például: **származik** ... 1. (*személy*) ...; illetve akár a címszó szinonimája, például: **kiutal** ... 1. (*odaítél*) ... Melléknévi címszók esetében az irányítószó gyakran az adott melléknévvel leggyakoribb kapcsolatban álló főnév feltüntetése, például: **alapos** ... 1. (*ember*) ... 2. (*ok*) ...; de itt is lehet egy szinonima, például: **tiszta** ... 1. (*nem piszkos*) ... 2. (*tisztaságszerető*) ... Gyakori a melléknéveknél is a fogalomkör-szűkítő megjegyzés, erre példa: **piszkos** ... 2. (*erkölcsileg*) ... (Magay 1979, 110–112. p.).

Az ekvivalensek elkülönítésének másik módja a szótári minősítések használata. A legtöbb esetben a szótárak rövidítéseket alkalmaznak, amelyeket a szavakhoz „ragasztják”, vagyis „címkézik” őket. Ezek a rövidítések általában megegyeznek (vagy nagyon hasonlóak) a többi, akár egynyelvű, akár többnyelvű szótárban használt szótár-

12 1747-ben jelent meg Samuel Johnson *Plan of a Dictionary of the English Language* című írása, amelyben leírja készülő szótárának szerkesztési elveit és módszereit.

ri rövidítéssel. Fontos, hogy a szótárhasználó (ha nem ismerné a rövidítéseket) ki tudja keresni a szótárból, tehát a szótár bevezetőjében fel kell sorolni azokat (Norri 1996, 1–2. p.; Atkins–Rundell 2008, 215., 226. p.). Szótári minősítéssel tulajdonképpen a különféle csoportnyelvekre és nyelvi rétegekre utaló jelek összességét értjük. A szaknyelvi minősítések például a szavak fogalmi tartalmát fejezik ki, utalnak arra, hogy az adott ekvivalens mely szakterületen használatos, például: *digitalizálás infor* (informatika, számítástechnika), *díjcsomag gazd* (gazdaság, kereskedelem), *derma orv* (orvostudomány), *fairy ring növ* (növénytan), *gyromagnetic fiz* (fizika) (Magay 1979, 112–125. p.). Használatuk fontosságát illusztrálja a következő példa is: bár a *gyromagnetic* magyar jelentése – egyértelműen – *gyromágneses*, a szótárhasználót az ekvivalens ismerete nem feltétlenül vezeti el a szükséges információkhoz. Így tehát a minősítés egyfajta támpontot ad abban, hogy pontosan mely területen használatos a szó, ahol bővebb információhoz juthat. Ezt a fajta címkézést akár a többjelentésű szavaknál is érdemes használni, hiszen a jelentésselkülönítés egy nagyszerű módja lehet (Svensén 1993, 181. p.; Magay 2004, 64–65. p.).

A szótári minősítések másik nagy csoportja a stílusminősítés (például *biz*, *szl*, *pej*, *ir*), a stiláris érték jelölése. Stílusminősítéseket kell használnunk például a durva, illetve vulgáris szavaknál, ezzel is fontos információt szolgáltatva a nyelvtanulónak. Különösen akkor fontos ez, ha a forrásnyelvi címszó és az ekvivalens stiláris értéke között különbség van, ilyenkor erre mindig fel kell hívni a nyelvtanuló figyelmét, hogy a szó használatakor ne kövessen el hibát. Ha az ekvivalens stiláris értéke megegyezik a forrásnyelvi szó stiláris értékével, akkor általában nincs szükség ilyenfajta minősítésre (Norri 1996, 1–2. p.).

Itt kell még szólnunk a földrajzi besoroláshoz használt regionális rövidítésekről is. Mint korábban már említettük, az amerikai, kanadai, ausztrál stb. változatokat is minősíteni kell, például: *dooryard US* (amerikai angol), *moose Kan* (kanadai angol), *ocker Ausz* (ausztrál angol).

A minősítések esetében (is) sokszor az egyéni megítélés szükséges, a lexikográfusnak kell döntenie, hogy ellátja-e az adott ekvivalenst minősítésekkel vagy sem. Mint azonban a lexikográfia összes területén, itt is fontos a következetesség (Magay 1979, 112–125. p.; 2004, 65. p.). Szótáranként nagyon eltérő lehet a bennük használt minősítések, rövidítések száma. Vannak, akik csak a legszükségesebb esetben használják azokat és igyekeznek minél kevesebb rövidítést alkalmazni. A szaknyelvi minősítések például egyre ritkábban és kisebb számban fordulnak elő. Ezt azzal indokolják, hogy a szótárhasználó figyelme úgyszólván átsiklik felette, esetleg értelmezni sem tudja, tehát a legtöbb helyen felesleges. A másik felfogás szerint a szótári minősítések használata elengedhetetlen, mivel nagyban segíti a szótárhasználót a keresés és az értelmezés során. Segítségükkel a keresés és az értelmezés még pontosabb, gyorsabb és sikeresebb lesz (Atkins–Rundell 2008, 227., 511–513. p.).

Illusztratív példamondatok

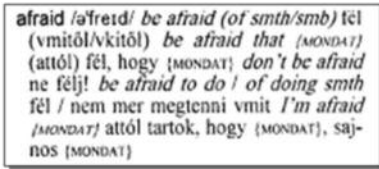
Minél gazdagabb a szótár illusztrációs anyaga, annál biztosabbak lehetünk benne, hogy a használók szívesen forgatják és elégedettek lesznek a szótárral. A pontos fonológiai információk, valamint gazdag morfológiai és szintaktikai információk nem ele-

gendőek, igyekezni kell az adott ekvivalensre minél több példát hozni, ahol be tudjuk mutatni, hogy milyen szöveggörnyezetben fordulnak elő. A Samuel Johnson által szerkesztett, 1755-ben megjelent, egy sor lexikográfiai újdonságot tartalmazó *Dictionary of the English Language* (Az angol nyelv szótára) című munkája óriási hatással volt és van a lexikográfiára. A többjelentésű szavak számozott jelentésekre való osztása, valamint a jelentések példamondatokkal történő illusztrációja mind a mai napig a johnsoni hagyományokat követi (Atkins–Rundell 2008, 271. p.). Samuel Johnson 18. században megjelent szótára gyökeresen különbözött az addig megjelent szótáraktól. A nyelv egészének tudományos jegyzéke kívánt lenni, ezért szótára a használatban előforduló példák korpuszára épült, valamint magában foglalta az irodalmi nyelvhasználatot is. Idézeteinek egy része Shakespeare-től, Miltontól, Pope-tól, Drydentől, Bacontól és a Bibliából származik, tehát a „legjobb” írók nyelvét tartalmazza (Crystal 1998, 146. p.).

A példamondatok illusztrálják, illetve pontosítják a helyhiány miatt sokszor csak rövidítésekkel megadott morfológiai és szintaktikai információkat, illetve színesítik és érdekesebbé teszik az egyébként száraz, egymásután felsorolt grammatikai és szemantikai információkat, valamint – nem utolsósorban – erősítik a kommunikatív kompetenciát is. Elsődleges szerepük, hogy használatban mutatják be az angol szavakat, ezzel elősegítve az idegen nyelven való megnyilatkozást. Ennek megfelelően az illusztratív példamondatok különösen az aktív (kódoló) szótárban fontosak, de természetesen a passzív (dekódoló) szótárban is jó, ha minél nagyobb számban szerepelnek. A példák segítségével a szótárhasználó biztos lehet benne, hogy a megfelelő angol ekvivalenst fogja kiválasztani és helyesen is fogja azt használni. Az illusztratív példamondatok tehát sokrétűen segíthetik a szótárhasználatot, segítenek a jelentések elkülönítésében is és a szótárhasználókat megerősítik a helyes ekvivalens kiválasztásában (Hartmann szerk. 1984, 46. p.; Chan–Taylor 2001, 171. p.; Atkins–Rundell 2008, 506–511. p.).

Szintaktikailag a példamondatok lehetnek hiányos vagy egész mondatok. Helykímélő megoldás a hiányos mondatok felsorolása, de fennáll annak a veszélye, hogy egyes szótárhasználók nem tudják pontosan értelmezni az illusztrálni kívánt szerkezetet és azok mondattá alakításakor hibázhatnak. Például a következő esetekben: **hasten ...** 3. *hasten to do smth siet vmit megtenni ...*, **love ...** 2. *szerelem be in love with smb szerelmes vkibe ...*, **mix up ...** 1. *get/be mixed up összezavarodik, megzavarodik ...* Az angol szótárakban gyakori a *one's* és a *oneself* használata, azaz *eltéved lose one's way*; *összeszedi magát get oneself together*. Itt a *one's* jelentése: az *alanyé* (birtokos); a *oneself* jelentése pedig: (az *alany*) *magát* (visszaható névmás). A példamondatok helyes értelmezése így a következő lesz: *Én eltévedek. I lose my way.*; *Összeszeded magadat. You get yourself together.* A *one*, *onself* használata sokszor elkerülhetetlen, mivel a jelentések megadásánál ezekben az esetekben általánosítanunk kell (vö. Svensén 1993, 90–97. p.; Atkins–Rundell 2008, 225. p.).

Helykímélés céljából léteznek egyéb megoldások is. A következő ábra azt mutatja be, amikor a tetszőleges (mellék)mondat használatára {MONDAT} jellel utalnak. A megoldás vitatható, azonban segítségével több példával lehet illusztrálni az adott ekvivalenst. Nagyszerű helykímélő megoldás, valamint a haladó nyelvtanulóknak már nem okoz gondot az értelmezése, illetve a szerkezet helyes alkalmazása.

16. ábra: *afraid*

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*afraid*)

Az egynyelvű szótárak legtöbbször egész mondatokkal illusztrálják az adott jelentéseket. A kétnyelvű kéziszótárakban is gyakori az egész mondatok használata. Bár nem túl helykímélő megoldás, de a használók szempontjából sokszor a kínálózó legjobb megoldás: **have** ... 4. *megenged, eltűr I won't have that ezt nem tűröm*; **laugh** ... *nevet, kinevet vkit ... nobody laughs at his jokes senki sem nevet a viccein*; **next to** ... 2. *után, mellett next to German, I like history best a német mellett/után a történelmet szeretem a legjobban* (vö. Svensén 1993, 90–97. p.).

A példamondatokat (eltérő betűtípussal, illetve színek használatával) vizuálisan is el kell különíteni az ekvivalensektől, az állandósult szókapcsolatoktól és a különböző nyelvtani információktól. 2006-ban jelent meg Mozsárné Magay–P. Márkus Angol–magyar/Magyar–angol tanulószótára, amelyben az ekvivalensek kék színnel jelennek meg, a példamondatok színe mindig fekete, illetve azok betűtípusa is eltérő. Az ekvivalensek tehát kitűnnek a szócikkből, jól elkülönülnek a grammatikai információktól és a példamondatoktól. Megemlíthetjük még a 2010-ben megjelent Magay Tamás Magyar–angol kéziszótárát, ahol a kiadó által megjelentetett korábbi kéziszótárakhoz képest új tipográfiával találkozhatunk. A szótárban a kifejezések, a példamondatok és a jelentésváltozatok számai piros kiemeléssel szerepelnek.

Frazeológia

Minden nyelvváltozat (a standard, az egyéb földrajzi nyelvjárások vagy a regiszterek) bővelkednek idiomatikus kifejezésekben, állandósult szókapcsolatokban, közmondásokban, amelyek szótározása két okból is szükséges. Egyrészt azért, mert a szótár nyelvelírást végez, így nem hagyhatja ki anyagából a többszavas lexikai egységeket sem, hiszen ezek éppúgy a köznyelv részét képezik, mint a lexémák. Másrészt pedig, ezek az állandósult szókapcsolatok bemutatják, hogy a szavak és jelentéseik hogyan viselkednek az élő nyelvben (Magay 2004, 66–68. p.). A szótárhasználó nyelvi kompetenciáját fejlesztheti, szókincsét gazdagíthatja segítségükkel. Mivel állandósult szókapcsolatokról beszélünk, a legtöbb ide tartozó kifejezést, nyelvi egységet szó szerint kell megtanulni, a szótáraknak pedig segíteniük kell ebben a nyelvtanulókat.

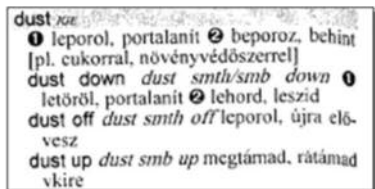
Idiomák alatt azokat az állandósult szókapcsolatokat értjük, melyekben az egyes szavak jelentése nem tükrözi az adott lexikai egység értelmét (a részek jelentésének összege nem egyenlő az egész jelentésével). Például az angol *let the cat out of bag* ('titkot kikotyog, eljár a szája'). Némely esetben lehetőség van szinonimák használatára, mint például a *carry/take coals to Newcastle* ('Dunába vizet hord') kifejezésben

(Svensén 1993, 108–109. p.; Hartmann–James 1998; Moon 1998, 3–4. p.; Magay 2004, 66–68. p.; P. Márkus 2009, 5–6. p.).

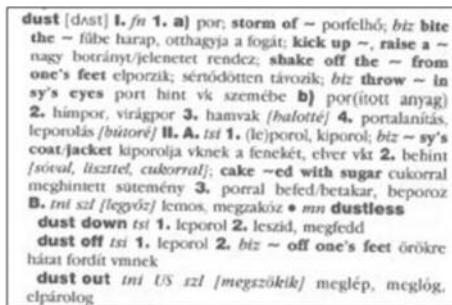
A közmondások olyan hosszabb egységek (egész mondatok, a legkötöttebb frazeológiai egységek), ahol nincs lehetőség sem lexikai, sem grammatikai variabilitásra. Népi bölcsességeket, illetve általános igazságokat tartalmaznak, miközben értelmük általában az egyes szavak jelentéséből is könnyen kiolvasható. Lássunk egy példát: *The early bird catches the worm.* ('Ki korán kel, aranyat lel'). Hasznos, ha a közmondások rövidítésekkel vagy egyéb jelöléssel is el vannak látva, hiszen ezzel el lehet különíteni őket a többi frazeológiai egységtől (Svensén 1993, 110–111. p.; Hartmann–James 1998; Magay 2004, 66–68. p.; P. Márkus 2009, 5–6. p.).

A fentiek mellett a szótárakban található még vonzatos igék (*phrasal verbs*) is, amelyek használata az angol nyelvben nagyon gyakori. Ugyanazon igének akár több vonzata is lehet, amelyek módosítják, sőt teljesen megváltoztathatják annak eredeti jelentését. Általában az igéknek kikövetkeztethető (*run + away = fut + el => elfut*) és idiomatikus (*run + over = fut + át => elüt, elgázol*) jelentése is van, így tehát az idiomatikus jelentésekre a lexikográfusnak különösen figyelni kell. A vonzatos igék legtöbbször az igei szócikkek végén, ábécérendben vannak felsorolva, behúzással szedve, ahogyan azt a következő ábra mutatja (Hartmann–James 1998; Magay 2004, 66–68. p.; Atkins–Rundell 2008, 224., 493. p.).

17. ábra: *dust*



Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*dust*)



Országh László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán Angol–magyar kézi szótár (*dust*)

Amint arról már az előző részben szó volt, fontos, hogy az állandósult szókapcsolatok és a példamondatok vizuálisan elkülönüljenek egymástól. A nyelvtanulóknak tudniuk kell, hogy míg egy példamondat bármelyik elemét kicserélhetik, addig az állandósult szókapcsolatokat abban a formában kell megtanulniuk, ahogy azokat a szótár közli (Svensén 1993, 110. p.). Jó megoldás erre az egynyelvű szótárak már korábban is alkalmazott módszere, miszerint az állandósult szókapcsolatokat nem a szócikkekben elszórva, hanem a szócikkek végén, szimbólummal, rövidítéssel stb. bevezetve sorolják fel (lehetőség szerint ábécérendben). A 2000-ben megjelent Varga–Lázár Angol–magyar szótára is hasonlóképpen különíti el az állandósult szókapcsolatokat, mindig a szócikkek végén, KIFEJEZÉSEKBEN bevezetéssel adja meg.

18. ábra: *hatch*

Varga György–Lázár A. Péter Angol–magyar szótár (*hatch*)

A nyelvtanulást elősegítendő fontos az is, hogy a kézis�ótárakban minél több állandósult szókapcsolat szerepeljen, ezzel is gazdagítva, színesítve a szótár anyagát s egyszersmind a nyelvtanuló szókincsét. Az elérhető angol–magyar szótárakban jelentős eltéréseket találhatunk az elrendezési elvvel, valamint formai megjelenésükkel kapcsolatban.

Bevezető és függelék

Bár az átlagos szótárhasználó nem tud különbséget tenni az egyes szótárak között, fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy minden szótár egyedi. A jó szótár a célközönséget tekintti a legfontosabbnak, ezért a szótárban található feldolgozott anyag és annak elrendezése szótáranként különbözik. A szótárt két részre lehet osztani, az első maga a szótári rész, amely A–Z-ig vagy A–Zs-ig terjed, a másik pedig az összes ezen kívül eső anyag (bevezető, függelék, illetve a szótárban elszórva található összes információ). Manapság egyre gyakoribbá válik a nyelvvel és a kultúrával kapcsolatos érdekes összefoglalóknak a szótári részben történő elhelyezése is. Ezek gyakran rövid nyelvtani összefoglalók, kulturális vagy enciklopédikus információk. A bennük található információk egyrészt hasznosak a nyelvtanulóknak, hiszen ha nyelvtani bizonytalanságaik lennének, akkor nem kell egyéb nyelvtanokhoz fordulniuk, másrészt ezek az információk színesítik a szótárt, gazdagítják a szótárhasználó tudását (vö. Atkins–Rundell 2008, 176–177. p.).

A bevezető a szótár egészéről szól, elolvasása és tanulmányozása pedig elengedhetetlen minden szótárhasználó számára. A szótár legelején általában a szerzők előszavát olvashatjuk, majd ezt követően útmutatást kaphatunk a szótár használatával kapcsolatban. A szótár új vonásairól is szó eshet, ha a szótárnak már volt(ak) korábbi kiadása(i). A szócikkek felépítéséről (címszó, szófaj, jelentések, állandósult szókapcsolatok, nyelvtani információk, szótári minősítések, utalások rendszere stb.) is képet kapunk, illetve arról, hogy mit hol keressünk a szótárban. A kiejtési jelekről is találunk itt ismertetőt (abban az esetben, ha angol–magyar szótárról van szó). A szótári rész előtt fog még szerepelni a szótári minősítések és rövidítések listája azok feloldásával, valamint a szótárban használt jelek (tilde, különböző zárójelek stb.) magyarázata. Ha a használó valóban haszonnal és sikerrel szeretné forgatni a szótárt, akkor a bevezető elolvasása elengedhetetlen, hiszen e nélkül nem fogunk minden, a szótárban közölt, információt megérteni és hasznosítani. Már Johnson idejében hagyománynak számított, hogy a szótárak elején szó esett az angol nyelvtanról és nyelvtörténetéről. A szótár elején (esetleg a szótár végén függelékben) ma is sokszor találunk nyelvtannal kapcsolatos összefoglalókat (Landau 1984, 115. p.).

A függelékben általában rengeteg további információt, összefoglalókat (nyelvtani összefoglalók, rendhagyó igék listája, főnevek rendhagyó többes száma, országok nevei és a belőlük képzett mellékevek stb.), hasznos táblázatokat (mértékegységek, pénzrendszer stb.), képeket (meghatározott témakörök szavai) vagy akár térképeket is találhat az érdeklődő.

Nemzetközi felmérések és kutatások bizonyítják, hogy sajnos a szótárhasználók nagyon kis százaléka olvassa el a bevezetőt (Hartmann szerk. 1984, 46–47. p.; Svensén 1993, 16. p.). A magyarországi szótárhasználati kutatásban is azt az eredményt kaptuk, hogy a szótárak alig egynegyedének olvasták el a bevezetését, illetve a használati útmutatóját. A nyelvstanulók kétharmada hasznosnak találta az itt található információkat, azonban minden hetedik tanuló arra panaszkodott, hogy túlzottan bonyolult a használati útmutató szövegezése (Márkus–Szöllősy 2006, 99–100. p.).

A bevezető és a használati útmutató sok nyelvstanuló számára nehezen érthető, így a szótárszerkesztők legtöbbször nem érik el vele a céljukat. A használati útmutatót érdemes mindig a lehető legrövidebben és legegyszerűbben megfogalmazni és csak annyira részletezni, amennyire szükséges. Talán a rövid, célratoró, példákkal illusztrált útmutatók elolvasására többen vállalkoznak (Landau 1984, 116. p.; Svensén 1993, 230–234. p.; Márkus–Szöllősy 2006, 99–100. p.). Egy másik megoldás lehetne, hogy a nyelvstanulók nagyobb hangsúlyt fektetnének a szótárhasználat oktatására és gyakorlatára. Sajnos a legtöbb ember természetesnek veszi, hogy mindenki rendelkezik a szótárhasználat képességével, azonban a gyakorlatban azt tapasztaljuk, hogy ez nem így van. A szótárhasználatot tanítani kell, ezt a képességet is el kellene sajátítani minden nyelvstanulónak. A nyelvórákon a tanár feladata lenne a tanulókat bevezetni a szótárak használatába, beszélni a szótárakról és a bennük található információkról, hiszen nem csak az idegen nyelv tanulásában, hanem a(z) (anya)nyelvi nevelésben is nagyon fontos szerepet játszanak a szótárak. Erre érdemes lenne az órákon időt szánni, érdekes feladatokkal és gyakorlatokkal megadni nekik azt az alapot, amire később már egyedül is tudnak építkezni (Landau 1984, 117. p.; Magay 2000, 443–451. p.; Fóris 2002, 73. p.; Hartmann szerk. 2003, 302–304. p.).

Záró gondolatok

Szótárkritikát írni könnyebb, mint szótárat szerkeszteni. A jó szótár paramétereit sem egyszerű egyöntetűen meghatározni, mivel a szótárhasználati szokások, valamint a szótárszerkesztés eszközei is folyamatosan változnak. A tanulmányban saját, gyakorlati tapasztalat, illetve a nemzetközi szakirodalom alapján megpróbáltuk vázlatosan meghatározni a használható szótár paramétereit. Az elméleti fejtegetéseket, ahol tudtuk, kurrens példákkal támasztottuk alá – szemléltetve, egyszersmind bemutatva a mai angol–magyar szótárpiac elérhető kéziszótárait és megoldásait. A tanulmányban az általános, elméleti lexikográfiai leírások mellett gyakorlati szempontokat is figyelembe vettünk – a szerkesztés alatt ugyanis sosem szabad(na) megfeledkezni arról, hogy a szótár a felhasználóknak készül. Elsősorban gyakorlati és nem tudományos céllal. Jó (azaz jól használható) szótárat csupán e két kritérium megfelelő ötvözésével lehet megszerkeszteni. A tanulmányban leírtak talán segítenek ebben.

Irodalom

- Al-Kasimi, Ali M. 1977. *Linguistics and Bilingual Dictionaries*. Leiden, E. J. Brill.
- Atkins, B. T. Sue–Varantola, Krista 1997. Monitoring Dictionary Use. *International Journal of Lexicography*, 10.1. 1–45. p.
- Atkins, B. T. Sue–Rundell, Michael 2008. *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York, Oxford University Press.
- Bogaards, Paul 1996. Dictionaries for Learners of English. *International Journal of Lexicography*, 9.4. 276–320. p.
- Bogaards, Paul–Van der Kloot, W. A. 2001. The Use of Grammatical Information in Learners` Dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 14.2. 97–118. p.
- Chan, Alice Yin-wa–Taylor, Andrew 2001. Evaluating Learner Dictionaries: What the Reviews Say. *International Journal of Lexicography*, 14.3. 163–176. p.
- Crystal, David (szerk.) 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris.
- Csengery Kinga–Ittész Nóra (szerk.) 2002. *Mutatványok az Akadémiai nagyszótárból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Fontenelle, Thierry (szerk.) 2008. *Practical Lexicography: A Reader (Oxford Linguistics)*. Oxford, Oxford University Press.
- Fóris Ágota 2002. *Szótár és oktatás*. Iskolakultúra-könyvek 14. Pécs, Iskolakultúra.
- Gottlieb, Henrik–Mogensen, Jens Erik (szerk.) 2007. *Dictionary Visions, Research and Practice*. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.
- Hartmann, Reinhard Rudolf Karl 2001. *Teaching and researching lexicography*. Harlow, Pearson Education Limited.
- Hartmann, Reinhard Rudolf Karl–James, Gregory 1998. *Dictionary of lexicography*. London, Routledge.
- Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) 1983. *Lexicography: Principles and Practice*. London, Academic Press.
- Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) 1984. *Workbook on lexicography. Exeter Linguistic Studies 8*. University of Exeter.
- Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) 2003. *Lexicography: Critical Concepts*. London, Routledge.
- Hoenigswald, Henry M. 1962. Lexicography and Grammar. In Householder, Fred W.–Saporta Sol (szerk.) *Problems in Lexicography*. Bloomington, Indiana University, 103–110. p.
- Ilson, Robert F.–Brumfit, Christopher (szerk.) 1985. *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford, Pergamon Press.
- Jackson, Howard 1985. Grammar in the Dictionary. In Ilson, Robert–Brumfit, Christopher (szerk.) *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*. Oxford, Pergamon Press, 53–59. p.
- Landau, Sidney I. 1984. *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. New York, The Scribner Press.
- Magay Tamás 1979. *A Kétnyelvű Szótárírás Törvényszerűségei (Ország László szótárai)*. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- Magay Tamás 1984. Technical or General: Problems of Vocabulary Selection in a Medium-Size Bilingual-Dictionary. In Hartmann, Reinhard Rudolf Karl (szerk.) *LEXeter `83 Proceedings*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 221–225. p.
- Magay Tamás 2000. Teaching Lexicography. In *Proceedings of the Ninth EURALEX International Congress, EURALEX 2000*. Stuttgart, Universität Stuttgart, 443–451. p.
- Magay Tamás 2004. Szó, ami szó. In Fóris Ágota–Pálffy Miklós (szerk.) *A lexikográfia Magyarországon*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 53–71. p.
- Malakhovski, L. V. 1987. Homonyms in English Dictionaries. In Burchfield, Robert (szerk.) *Studies in Lexicography*. Oxford, Clarendon Press, 36–51. p.

- Márkus Katalin–Szöllősy Éva 2006. Angolul tanuló középiskolásaink szótárhasználati szokásairól. In Magay Tamás (szerk.) *Szótárak és használóik. Lexikográfiai füzetek 2.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 95–116. p.
- Moon, Rosamund 1998. *Fixed Expressions and Idioms in English.* Oxford, Clarendon Press.
- Norri, Juhani 1996. Regional Labels in Some British and American Dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 9.1. 1–27. p.
- Oszetzky Éva–Pálffy Miklós–Borbás László 2004. *Szótárszerkesztés, szótárkiadás.* Szeged, Grimm Kiadó.
- Quirk, Randolph–Greenbaum, Sidney 1973. *A University Grammar of English.* London, Longman.
- Salerno, Laura 1999. Grammatical Information in the Bilingual Dictionaries. A Study of Five Italian-French Dictionaries. *International Journal of Lexicography*, 12.3. 209–220. p.
- Sherwood, Peter 1981. Bilingual Dictionaries and Bilingual Grammars: Some Reflections on English and Hungarian Materials. *Angol Filológiai Tanulmányok XIV*, 93–105. p.
- Svensén, Bo 1993. *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making.* Oxford, Oxford University Press.
- Tóth Szergej–Fóris Ágota–Földes Csaba (szerk.) 2004. *Lexikológiai és Lexikográfiai látkép: Problémák, paradigmák, perspektívák.* Szeged, Generalia.
- Van Sterkenburg, Piet (szerk.) 2003. *A Practical Guide to Lexicography.* Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Szótárak

- Mozsárné Magay Eszter–P. Márkus Katalin 2006. *Angol–Magyar/Magyar–Angol tanulószótár.* Szeged, Grimm Kiadó.
- Magay Tamás–Ország László 2000. *Magyar–angol kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- P. Márkus Katalin 2009. *Anglicizmusok – Angol kifejezések és szólások.* Szeged, Grimm Kiadó.
- Ország László–Magay Tamás–Futász Dezső–Kövecses Zoltán 1999. *Angol–magyar kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Varga György–Lázár A. Péter 2000. *Angol–magyar szótár.* Budapest, Aquila Kiadó.
- Varga György–Lázár A. Péter 2000. *Magyar–angol szótár.* Budapest, Aquila Kiadó.

KATALIN P. MÁRKUS–TIBOR M. PINTÉR

DICTIONARIES AND THEIR USERS. METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF ENGLISH–HUNGARIAN AND HUNGARIAN–ENGLISH LEXICOGRAPHY

It is easier to write a critique on a dictionary than to make one. The parameters of a good dictionary cannot easily and clearly be defined, because the dictionary usage patterns, as well as the dictionary-making tools, are constantly changing. In our study we made an attempt, based on our own experience from practice and on international special literature, to outline the parameters of a useful dictionary. Where we could, we tried to support the theoretical commentaries with frequently occurring examples – with the purpose of exemplifying and, at the same time, introducing the currently available English–Hungarian handheld dictionary market and solutions. In addition to general, theoretical lexicographical descriptions we took into account practical considerations too, since when editing a dictionary, it should never be forgotten that it is being created for the users. And first of all for practical—not scientific—purposes. A good (i.e. useful) dictionary can be constructed only with the appropriate combination of these two criteria. Our study might be of help to that.